

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDSAATOVA GÜNEL ELÇİN qızı

**“SİĞORTA İQTİSADI KATEQORİYASININ SPESİFİK CƏHƏT-
LƏRİ VƏ ONLARIN TƏNZİMLƏNMƏSİ YOLLARI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı

Sığorta işinin təşkili

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.d, prof.N.N.Xudiyev

i.e.n, prof.A.M.Kərimov

Kafedra müdiri

i.e.d.,prof.Ələkbərov

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I FƏSİL. SIĞORTANIN NƏZƏRİ FUNDAMENTAL ƏSASLARI.	
1.1 İctimai geniş təkrar istehsalın sığorta müdafiəsi kateqoriyası- sığorta iqtisadi kateqoriyasının bazisi kimi.....	7
1.2.Sığorta iqtisadi kateqoriyasının digər bölgü kateqoriyaları ilə oxşar, fərqli cəhətləri və qarşılıqlı əlaqələri.....	12
1.3 Sığorta işinin normativ- hüquqi əsasları və onun genezisi.....	28
II FƏSİL MÜASİR DÖVRDƏ SIĞORTANIN PRAKTİKİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ TƏHLİLİ	
2.1 İqtisadi mühitin qeyri-müəyyənliyi və risk sığortanın məzmununun sistem faktorlarının qiymətləndirilməsi kimi.....	35
2.2Sığorta iqtisadi kateqoriyasının sığorta fondlarının zaman və məkan kontekstində idarəedilməsi rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi.....	41
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SIĞORTA İNSTİTUTU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.	
3.1 Milli sığorta sisteminin təkamülü və onun təkmilləşdirilməsi yolları....	50
3.2 Ölkəmizdə sığorta institutunun səmərəliliyinin artırılması imkanları və dövlət nəzarəti sisteminin tətbiqi.....	57
3.3 Milli sığorta sisteminin təşkilində dünya ölkələrinin təcrübəsinin tətbiqi yolları.....	64
Nəticə və təkliflər.....	72
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	74
REFERAT.....	76
PE3IOME.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sığorta sistemi bazar iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən sektorlarından biridir. Özünün obyektiv tələbləri olan bazarın mövcud olduğu məkanda mütləq risk vardır. Risk olan sahədə isə sığorta olmalıdır. Bazar münasibətlərinin müasir şəraitində sığorta sisteminin təşkili prinsiplərində köklü formada dəyişiklik edilməsi, sığorta seqmentinin formalaşması, sığorta sistemində inhisarlaşmanın qarşısının alınması, əhali arasında sığorta xidmətlərinin artması və onun keyfiyyətinin hərtərəfli yüksəlməsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Sığorta sistemi makroiqtisadi deyil, eləcə də sosial həyatın ən lazımlı ünsürüdür. Qabaqcıl avropa ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, maddi və sosial həyatda təsərrüfat formalarının, fərdi təsərrüfatların hər bir addımı məhz sığorta sisteminin formalaşması və inkişafı sahəsində bir çox addımlar atılmışdır.

1995-ci ildə Londonda, Adam Smit məktəbində çıxışı zamanı, xalqımızın ümumimilli lideri möhtərəm Heydər Əliyev sığorta barəsində demişdir: “Sığorta – Azərbaycan üçün nisbətən yeni və axıra qədər öyrənilməyən sahədir. Biz şübhəsiz ki, sığorta sistemini inkişaf etdirməliyik, lakin bu işi düzgün və peşakarcasına yerinə yetirməliyik.”

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatlar əhalinin işgüzar fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və sahibkarlar təbəqəsinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci maddəsində yazılmışdır: “Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.”

Son illərdə maliyyə münasibətlərinin əsas tərkib hissəsi olan sığorta sistemində maraq xeyli yüksəlmişdir, ölkədə sığorta xidmətləri bazarının

tənzimlənməsi və nəzarəti sistemində dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanda 25 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. 2016-cı ilin yanvar ayı üzrə Azərbaycanda sığorta bazarı üzrə sığorta yığımları 76,297,560.84 manat olmuşdur. Kecən illə müqayisədə bu rəqəm 15.72% artmışdır.

Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, vətənimizdə sığorta sisteminin inkişafı səviyyəsini hələ müsbət hesab etmək olmaz. Bu dərəcənin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından inkişafına böyük ehtiyacı duyulur. Bu baxımdan sığorta sisteminin təşkili məqamlarının öyrənilməsi aktuallığı özünü çox aktiv formada ortaya qoyur. Ona görə də işin mövzusu aktualıq daşıyır və əməli əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta bazarının tərəqqisini təminədən başlıca amillərin ölkənin güclü iqtisadi qüdrətə malik olmasından, sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsindən, sığorta xidmətlərinin səviyyəsindən və növlərindən, bu sahədə бы сашядя ixtisaslı və keyfiyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasından, habelə sığorta münasibətlərini formalaşdıran qanunvericilik bazasının mövcudluğundan, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin daxili bazara inteqrə olunmasından, habelə sığorta bazarının dövlət nizanlandırılmasından ibarət olduğu nəzərə alınaraq Maliyyə nazirliyi tərəfindən bir sıra məramlı tədbirlər həyata keçirilir. Sığorta sisteminin tərəqqisini dayandıran əsas səbəblərdən biri bu segmentdəki inhisarçılıqdır. Bazarda dövlət inhisarının olması xidmətlərin növünün, keyfiyyətin artımına, müsbət rəqabətə, yeni sığorta təşkilatlarının yaranmasına maneə yaradır, inhisarçı şirkətlərin ünvanlı qiymət endirimləri vasitəsilə kontraqentlərin sıxışdırmalarına gətirib çıxarır.

Ölkəmizdə sığortanın inkişafı məramı üçün sığorta qanunvericiliyinin nizamlaşdırılması, sığorta şirkətləri üzərində nəzarəti artırmaqla yanaşı, həm də sığortalılara, o cümlədən, toplumda sığortanın mahiyyəti düzgün açıqlanmalı, sığorta polisləri bağlayarkən nələrə nəzər etmələrinin gərəkli olduğunu və sığorta polisi bağlandıqdan sonra sığorta şirkətinin və sığorta etdirənin üzərində hansı hüquq və öhdəliklərin qoyulduğunu dərk etməlidir.

Tədqiqatın predmet və obyekti. Tədqiqatın predmeti sığorta əməliyyatları, onun iqtisadi və inzibati məqamlarıdır. Tədqiqat obyekti kimi isə milli sığorta bazarı müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi sığortanın nəzəri-metodoloji və təsisat araşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın yaranması prosesində sığorta sisteminin tərəqqisi və onun normativ bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə kreativ təkliflər işləyib formalaşdırmaqdan ibarətdir. Önümüzə qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi nəzərimizdərdə tutulmuşdur:

- milli iqtisadi tərəqqi modelinin yaranmasında sığorta iqtisadi terminin rolu və yerinin aşkarlanması;
- sığorta termininin araşdırılması zamanı əcnəbi ölkələrin, o cümlədən, postsovet məkanı ölkələrinin təcrübəsinin tədqiq edilməsi;
- sığorta təsisatının təşkili zamanı hüquqi məsələlərinin öyrənilməsi;
- ölkəmizdə milli sığorta bazarının yaranması və tənzimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin dəqiqləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- yeni şəraitdə sığortanın ekvivalentlik xüsusiyyətinin reallaşdırılması prosesində bazarın kompleks-sistemli tənzimlənməsi zərurətinin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuə və hesabatları, Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, o cümlədən Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin ümumiləşmiş illik hesabatları, həmçinin, milli sığorta şirkətlərinin illik maliyyə və uçot məlumatları, habelə müxtəlif dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar, müasir dövrün görkəmli iqtisadçı alimlərinin tədqiqat əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, respublika Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qərarlar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta münasibətlərinin tərəqqisi, milli sığorta bazarının yaranması prosesində sığortanın təşəkkülünün kompleks – sistemli halda reallaşdırılması zərurəti sübuta yetirilmiş;
- Ayrı-ayrı dövrlərdə sığorta iqtisadi kateqoriyasının təsisat əsaslarının təkmil edilməsi mexanizmi müəyyənəndirilmiş;
- Sığorta inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi və bazar segmentinə adekvat Sığorta Məcəlləsinin hazırlanmasına zəruriyyəti üzrə çıxarılmış;
- Bir tərəfdən normativ hüquqi boşluqları aradan götürmək, digər tərəfdən isə sığorta risklərinin kreativ əhatə olunması istiqamətində işlər planı irəli sürülmüş;
- Sığorta münasibətlərinin ekvivalentliyinin təmin olunması üçün sığorta fondlarının və nizamnamə fondunun investisiyaya istiqamətləndirilməsi artımı və nəticəliliyin yüksəldilməsində şaxələndirmə normalarının tətbiqi üzrə elmi əsaslandırılma reallaşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə həyata keçirilən sığorta sferasının təşkili prosedurunun təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər və araşdırılmış ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, müəyyənəndirilmiş standartlara uyğun formada ümumi həcmi 90 səhifədir. İşdə 2 cədvəl, 4 diaqram və 2 sxem verilmiş və təhlil edilmişdir.

I FƏSİL. SİĞORTANIN NƏZƏRİ FUNDAMENTAL ƏSASLARI.

1.1 İctimai geniş təkrar istehsalın sığorta müdafiəsi kateqoriyası- sığorta iqtisadi kateqoriyasının bazisi kimi

Sığorta – iqtisadi məfhum olmaqla bərabər iqtisadi fəaliyyət sferalarının və toplumun tərəqqisində mühüm rol oynayır. Sığorta seqmenti istehsal prosesində yer alan maddi itkilərin əvəzinin bərpası ilə əlaqədardır. Dünya təcrübəsi sübut ki, xüsusi ehtiyatlar hesabına yaradılan sığorta seqmenti əmtəə istehsalçılarının, insanların sosial təminatının, dövlət iqtisadi maraqlarının sığorta vasitəsilə müdafiəsini reallaşdırmaqla bərabər həm də təkrar istehsal prosesini aramsız şəkildə nizamlayır.

Sığorta vacibliyi təkrar istehsal prosesinin əsas şərtlərindən olan arasıkəzilməzliyin təmin olunması zəruriliyindən doğur. İstehsalın nizamının təbiət və digər nəzərdə tutulmayan mənfi hadisələrin təsirindən pozulması ehtimalı həmişə mövcuddur. Bu isə sığorta institutunu istehsalın mühüm ünsurlərindən birinə çevirir. İstehsal münasibətlərində sığorta mühüm funksiyari icra edir:

- Kontragentlərə dəymiş ziyanın aradan qaldırılması və istehsalın fasiləzizliyinin təmin olunması;
- Sosial təminatın reallaşdırılması;
- İctimai proseslər tənzimlənməlidir.

Maliyyə-kreditdən fərqli olaraq sığorta bütövlükdə daxilolmaların bölgüsü deyil, yenidən bölgüsünü əhatə edir. Sığortanın aşağıdakı məzmun xüsusiyyətlərini fərqləndirmək olar:

❖ Sığorta riskli, gözlənilməyən hadisələrin ehtimallıq ilə şərtlənən, bölüşdürücü münasibətləridir sistemidir

❖ Sığorta zamanı baş vermiş zərərin sığorta subyektləri arasında bölüşdürülmə imkanının olmasıdır. Deməli sığorta hadisəsi bütün əmlakları əhatə etmir və dəymiş ziyanın aradan qaldırılmasında tərəfdaşlar bilvasitə iştirak edirlər. Sığorta subyektləri çevrəsi nə qədər geniş olarsa, dəymiş ziyanın aradan

qaldırılması üçün verilən məbləğin iştirakçıların hər birinə düşən hissəsi bir o qədər az olmalıdır.

❖ Sığorta fondu yüzrlə obyektin əsasında formalaşır. Bu isə çoxlu miqdarda pul resurslarının cəmlənməsidir.

❖ Sığorta ziyanın həm ərazi vahidləri, həm də zamana görə yenidən bölgüsünü ehtiva edir.

Sığorta əməliyyatları zamanı sığorta riskinin baş verməsi nəticəsində maddi və mənəvi zərərlərin aradan qaldırılmasına ünvanlanan pul resurslarının bölgüsü üzrə münasibətlər yaranır. Sığorta münasibətlərini digər bölgü münasibətlərindən fərqləndirən cəhətlər bunlardır: sığorta ödənişləri ehtimal xarakterli olur, sığorta münasibətləri qapalı təkrar bölgü xüsusiyyətinə malikdir, sığorta vurulmuş zərərin həm ərazi vahidləri, həm də zamana görə təkrar bölgüsünü ifadə edir.

Sığorta - istehsal əlaqələrinin mühüm ünsürlərindən biridir. O ümumən sosial istehsal prosesində meydana gələn iqtisadi itkilərin əvəzinin bərpası ilə əlaqədardır. Sadə təkrar istehsal prosesinin ən mühüm şərtlərindən biri istehsalın fasiləsizliyidir. Əgər sosial istehsal prosesi təbiət ünsürlərinin və digər neqativ hadisələrin nəticəsində formalaşırsa, onda cəmiyyət üçün belə hallardan ziyan çəkməmək istəyi əvvəlcədən tədbirlərin reallaşdırılması vacibdir. Beləki ictimai istehsal riskli səciyyə daşıyır. Bu risk birinci olaraq özünü sosium və təbiətin dağıdıcı ünsürləri arasındakı ziddiyyətlərdə ifadə edir. Belə hallar cəmiyyətin iradəsindən asılı olmayaraq baş verir və onların mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq məramı sığorta müdafiəsindən yararlanır. Bu, ilk növbədə, özünü sosial istehsalın sığortalanması və ya müdafiəsi şəklində ifadə edir. (5)

İqtisadi kateqoriya olan sığorta maliyyə anlayışının tərkib elementidir. Eyni zamanda, maliyyə ümumilikdə daxilolmaların və yığımların bölgüsü və təkrar bölgüsü ilə əlaqədardır, bu zaman sığorta ancaq tıkrar bölgü münasibətlərini ehtiva edir. İqtisadi termin olan sığortanın orijinallığını xarakterizə edən aşağıdakı məzmun xüsusiyyətlərini göstərə bilərik:

1. Sığortalama anı pulun yenidən paylaşması münasibətləri meydana çıxır ki, bu da xaric, gözlənilməz və güclü hadisələrin varlığı ilə şərtlənir. Bu hadisələrin sonucunda milli iqtisadiyyata və insanlara maddi və digər ziyanlar dəyir.

2. Sığorta zamanı sığorta fərdləri arasında dəymiş ziyanın aradan qaldırılması reallaşdırılır. Sığorta fərdləri dedikdə, sığorta olunanlarla sığortaçılar anlaşılır. Bu cür tıkrar bölgü münasibətləri, əsasən bütün təsərrüfatı və bütöv dövlət ərazisini deyil, sosial həyatın müəyyən tərəflərini əhatə edən ziyanın təsadüfi xarakter daşması ilə əlaqələnilir. Bu an sığorta fərdlərinin sahəsi nə qədər əhatəli olarsa, onda ziyanın aradan qaldırılmasında hər bir sığorta şirkətinə o qədər az vəsait düşər. Sığorta aparma ziyanın aradan götürülməsində ən yaxşı metoddur. Bu səmərəlilik, sığorta şirkətlərinin və sığortalanan obyektlərin sayı şoxaldıqca daha da artır. Sığorta həm də pulun sığorta daxil adlanan yeganə bir fondada mərkəzləşməsinə təmin edir. Bu halda hər bir sığorta şirkəti az xərclərlə yüksək zərərləri aradan götürə bilər.

3. Sığorta ziyanların ərazilər arasında həm də zamanında bölüşdürülməsini reallaşdırır. Bu kəsim bir təsərrüfat ili ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin qənaətcil ərazi bölgüsü üçün daha böyük məkan və bəs edən qədər sığorta predmetinin olması lazımdır. Ziyanların zamanında aradan qaldırılması təhlükəli halların təsadüfi xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Beləki bu cür fəvqəladə vəziyyətlər hər il olur və bunların baş verməsinin dəqiq vaxtı qeyti məqəyyəndir.

4. Ziyanın bağlı şəkildə ödənilməsi sığorta fondunda cəmləşdirilmiş vəsaitlərin bilavasitə geri paylaşdırılmasını müəyyən edir. Hər hansı sığortalının sığorta büdcəsinə ayırdığı sığorta vəsaitlərinin ancaq bir amalı var, bu da müəyyən məkanda və müəyyən zaman müddətində ziyanın həqiqi dəyirinin ödənilməsidir. Buna görə də sığorta vəsaitlərinin məbləği vurulmuş zərərin verilməsi formasında qaytarılmış olur.

Sığorta təsərrüfat strukturlarının üzləşdikləri bir sıra hallarla bağlı olaraq subyektlərin mədaxillərində baş verən zərərlərin və mümkün ziyanın aradan götürülməsi və ödənilməsi məqsədilə, pul vəsaitləri hesabına yaradılan sığorta

fondun üzrə subyektlər arasında meydana çıxan yenidən paylaşdırma münasibətlərinin cəmidir.

İqtisadi termin olan sığorta praktikada sığorta fondunun yaradılması və istifadəsi üsullarında biri kimi yaranmışdır. Bundan əlavə, digər üsullar da mümkündür ki, onları da əsasən cəmləşdirilmiş üsullardan ibarətdir. Cəmləşdirilmiş üsul birbaşa inzibati yolla milli gəlirdən və milli sərvətdən müəyyən maliyyə vəsaitləri fonduna, o cümlədən sığorta fonduna vəsaitlərin köçürülməsi yolu ilə bağlıdır. Bu metodun yardımı ilə ölkə büdcəsinin ehtiyat vəsaitləri və qızıl valyuta ehtiyatları yaranır. Cəmləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları maddi istehsal sferasında, birinci növbədə isə aqraq təsərrüfatında fəaliyyət göstərən subyektlərdə təşkil edilir ki, bundan da məqsəd yerli ziyanların və müxtəlif ziyanların ödənilməsidir.

Sığorta fondunun formalaşdırılması və istifadəsi üçün sığorta kateqoriyasından istifadənin fəlsəfi zəruriliyi özünü bunda təsdiqləyir ki, ölkə sahibkarlıq subyektləri və daha çox fərdi insanların maliyyə ehtiyatları ilə geniş surətdə dövr etmə imkanından kənar olur. Sığorta qorunmasının obyektlərindən – maddi qiymətlilərdən, dəyərlilərdən, insanların həyat, cansağlığı və əmək qabiliyyətliyiindən asılı olmaqla sığorta bir formada maddi ziyanların ödənilməsi, digər formada isə ailə mədaxilindəki itkilərlə bağlı ola bilər. Ailə mədaxilindəki itkilər xəstəliklər, şikəstlik, bədbəxt hadisələrdən əldə olunmuş zədənin müalicəsi və s. zamanı əmək imkanlarının itirilməsi nəticəsində ortaya çıxır. buna görə də belə mədaxilin sığortalanması və ya sığorta müdafiəsi, birinci növbədə, sosial sığortanın təşkil edilməsi üsulu ilə reallaşdırılır.

Sığortanın normal səviyyədə tətbiqi cəmiyyətin hər bir inkişaf dövründə dövlətin maliyyə vəsaitləri ilə bağlıdır. Ölkədə sosial sığortanın köməyi ilə ziyanla rastlaşmış ailələrin və ya insanların müəyyən, minimum maddi səviyyəsini saxlamağa xidmət edir. Bu, ölkənin sosial siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Sığortanın iqtisadi məzmunu, onun ictimai məqsədlərində ifadə olunan funksiyalarında daha da açılır. Funksiyalar sığortanın maliyyə seqmentinin bir həlqəsi kimi cəhətlərini fərqləndirməyə imkan verən təzahür formalarıdır. Maliyyə termini öz iqtisadi məzmununu bölgü funksiyası vasitəsilə təsdiq edir. Bu funksiya özünü sığortanın funksiyalarında göstərir. Sığortanın əsas etibarilə dörd əsas funksiyası var. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- risk funksiyası;
- xəbərdarlıq funksiyası;
- əmanət funksiyası;
- nəzarət funksiyası.

Birinci funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Belə ki, ziyan həmişə üzə çıxıb bilər və hətta yenidən təkrarlana bilər. Sığortanın məramlarına uyğun olaraq sığorta şirkəti zərər görmüş təsərrüfatlara pul köməyi göstərməlidir. Bu rakursda fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası təkrar bölgü əlaqələrini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında təkrar bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə bağlı olaraq sığorta subyektləri arasında aparılır. Təkrar bölgü münasibətləri sığortanın məzmununu əks etdirməklə, sığortanın risk funksiyasının reallaşdırılmasında baş rol oynayır.

Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası əsasən sığorta fondunun vəsaitlərinin bir kəsimi hesabına sığorta risklərinin yumşaldılması tədbirlərinin müəyyən olunmasına yönəldilir. Xəbərdarlıq və ya qabaqcadan xəbər vermə funksiyası, insanların və ya müəssisələrin öz itkilərinin nəticələrini aradan qaldırmağa köklənməklə əsas əmlakın, məsuliyyətin, həyatın sığortalanmasını əks edir. Yəni sığorta nəzərdə tutulan itkilərin zərərsizləşdirilməsidir. Sığortaya nəzərən ayırmalar sığorta büdcəsinə cəlb olunduğu üçün sığorta həm də toplanma funksiyasını həyata reallaşdırır. Sığortanın yardımı ilə çoxlu miqdarda pul resurslarının toplanılmasının maliyyə siyasəti baxımından böyük dəyəri var.

Sığorta əlaqələrinin əmanət xüsusiyyəti daşması və onun əmanət funksiyası sığorta ayırmaları vasitəsilə sığorta fonduna çoxlu miqdarda pul

vəsaitinin yığılması ilə bağlıdır. O isə maliyyə strategiyası baxımından əhəmiyyətlidir.

Sığortanın digər funksiyası nəzarət funksiyası göstərilən funksiyaların nəticəsi kimi çıxış edir və fərdi sığorta əlaqələri zamanı bu funksiyalarla birlikdə yaranır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin yaranması ilə bağlıdır. Sığorta nəzarətinin normativ sənədləri əsasında tətbiq olunması maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi rolunu oynayır.

Sığortanın ictimai istehsalın kəsilməzliyinin təmin olunmasında və sosial istehsalın tənzimlənməsində rolu özünü başlıcası sığortanın reallaşdırılmasının son nəticələrində ifadə edir. Son nəticə dedikdə sığorta sferalarının nizamlaşdırılması, sığorta əməliyyatlarının dinamik göstəriciləri, ziyanların vaxtında aradan qaldırılmasında ifadə olunur. (14)

1.2.Sığorta iqtisadi kateqoriyasının digər bölgü kateqoriyaları ilə oxşar, fərqli cəhətləri və qarşılıqlı əlaqələri

Sığorta, maliyyə kateqoriyası ilə üzvü formada əlaqəli olan iqtisadi anlayışdır. Maliyyə sferasında olduğu kimi, sığorta da pul resurslarının dövrünə və pul vəsaitinin bölüşdürülməsi əməliyyatında iştirak edən müvafiq məqsədli vəsaitlərin əmələ gəlməsi və istifadəsi üçün əsas olan məbləğə köklənir. Eyni anlamda sığorta sferası üçün maddi və mənəvi itkilərin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan mədaxil və yığılmış pul vəsaitinin paylanması ilə əlaqədar olan iqtisadi əlaqələrdə də xarakterikdir. buna görə də sığorta, pul ifadəsində olan dəyərin nəzərdə tutulan olunan dövrə ilə bağlıdır.

Sığorta anlayışının məqsədinin reallaşması xüsusi sığorta fondunun formalaşmasını ehtiva edən yeni mexanizm vasitəsilə baş tutur.Cünki, hətta sadə təkrar istehsal prosesində istehsal edən özünün «istehsal» maraqlarını ifadə etdikdə həm də özünün sığorta mənafeyini həyata keçirmiş olur. Öz əməyinin nəticələrini digər istehsalçıya realizə edən bu fərd, eyni anda öz istehsalının

mümkün inkişafına zəmanət verir. Sosium tərəfindən iqtisadi qanunlar çələnginin geniş formatında və , dəyər qanunu əsasında əməyinin son nəticələrinin əldə olunması spesifik sığorta vəsaitinin yaradılmasına əsas təkan olur. istehsalçının məhsulunun sosium tərəfindən inikas olunması, sanki onun sığorta büdcəsinin yaradılmasına blanş verməsi kimi ifadələninir . bu zaman qeyd olunmalıdır ki, spesifik fondun formalaşması nə istehlakçının, nə də istehsalçının iradəsindən asılı olmadan, yəni subyektiv iqtisadi normativlər əsasında baş verir. Obyektiv imkan isə sığorta fondunun formalaşması üzrə xərjləri sosial dəyərin, başqa sözlə desək əmtəənin dəyərinin ayrılmaz tərkib elementinə çevirir. iqtisadi nəzəriyyə klassikləri də sığorta büdcəsinin yaradılması üzrə xərcləri məhsulun qiymətilə müstəqim şəkildə əlaqələndirmişlər

Deyilənlərdən belə fikrə gəlmək olar ki, məhsul istehsalçılarının sığorta mənafeələrinin reallaşmasının xüsusi mexanizmi kimi sığorta rüşeyim halında onların istehsal əlaqələrinin mürəkkəb «qammasında» apriori mövjudur.

Sığortanın məzmununun öyrənilməsi təhlil zamanı ən mühüm etaplardan biri də onun əsas xüsusiyyətlərinin aydın formada müəyyənləşdirilməsidir. Çünki, sığortanın məzmununda bu iqtisadi anlayışın əsas məzmunu ifadə olunmalıdır. iqtisadi mətbuatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi anlayışının digər kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərə onların fəvqəladə xarakterə malik olmasını aid edirlər

Sığortanın birinci vurqulanan əlamətini çıxdaş etməklə onun yerdəqalan digər elametlərini digər dəyər kateqoriyalarında da duymaq mümkündür. Məncə, bu xasseleri sığortanın özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aid etmək düzqun deyildir. Çünki, bu halda ifadə müəyyən iqtisadi anlayislara xas olan anti-spesifik və ümumi xüsusiyyətlərdən gedir.

Lakin, birinci xüsusiyyəti də qeyd etdikdə onları yalnız fəvqəladə hadisələrlə bağlamaq düzgün olmazdı, beləki, təcrübədən də məlumdur ki, sığorta təkcə ekstroordinar hadisələrlə deyil, həm də adi yəni, ordinar hadisələrlə baqlidir

Sığorta – sosial istehsal prosesin ferdit risklərin ehtimalına əsaslanmış əlaqələr kompleksli olub, əbədi «təsadüf» anlayışı ilə bağlıdır. Nəticədə bu onun mahiyyətini və eləcə də onun amalını müəyyən edən ünsürdür.

Sığorta iqtisadi anlayışını xarakterizə edən aşağıdakı səciyyələri qeyd etmək olar;

1. Sığorta prosesi zamanı, sığorta hadisəsinin reallaşması nəticəsində maddi itrdkilərin zərərsizləşdirilməsinə yönəldilən pul vəsaitlərinin bölgüsü üzrə əlaqələr meydana çıxır. Bu cəhətlərinə görə sığorta, sosial istehsalın sığorta müdafiəsi anlayışına yaxındır.

2. Bir neçə təsərrüfatda olan ziyan məbləğinin birgə şəkildə bölgüsü ilə əlaqədar olan fərdlər arasındakı qapalı bölgü münasibətlər də sığorta əməliyyatları üçün səciyyəvidir. Ziyanın bu jür qapalı şəkildə paylaşdırılması, zərərçəkən ,müəsisələrin bir qayda olaraq, sığorta fərdlərinin sayından az olmasına istinad edir.

Ziyanın qapalı şəkildə paylaşdırılmasından ötrü sığorta iştirakçılarının müəyyən edilmiş sığorta tədiyyələrinin hesabına formalaşan məqsədli maliyyə-sığorta fondları formalaşır. Bu fondun vəsaitləri ancaq onu yaradan fərdlər tərəfindən istifadə olunduğu üçün, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü, onlar üçün paylaşdırılan ziyan miqdarını ifadə edir. Ona görə də, sığorta subyektlərinin əhatə dairəsi nə qədər böyük olarsa, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü də bir o qədər az, sığorta isə daha səmərəli olur..

Ziyanın qapalı formada paylaşdırılması xüsusiyyəti sığortanı başqa maliyyə anlayışlarından əsaslı şəkildə ayırır. Məsələn, dövlət büdcəsinin mədaxili müəssisə və insanların ödəmələri hesabına formalaşır, ancaq səfərbər olunmuş pul kütləsinin istifadəsi, bu tədiyyəni ödəyən tədiyyəçilərin fəaliyyətindən fərqli olur.

3. Sığorta əməliyyatlarının itkinin nəinki məkan vahidləri üzrə, həm də müəyyən vaxtda bölüşdürülməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Sığorta edilmiş təsərrüfatlar arasında sığorta vəsaitlərinin il ərzində məkan jəhətdən səmərəli formada bölüşdürülməsi üçün xeyli böyük ərazi və sığorta

olunan obyektlərin dərəcədə nəhəng olması tələb olunur. Yalnız bu şərtlərə icra etməklə, iri əraziləri əhatə edən təbii hadisələrin baş verməsi nəticəsində dəyən ziyanı bölüşdürmək mümkündür.

Qeyri adi hadisələrin baş verməsinin təsadüfi cəhətləri ilə əlaqədar olaraq, zərənin zaman üzrə paylaşdırılması bir təqvim ilinin çərçivəsindən çıxır. Fövqəladə hadisələr bir çox il baş verməyə bilər və bunların baş verməsi zamanı məlum deyil. Belə səbəbdən rezerv fondlarının yaradılması məqsədilə medaxil edilən sığorta ödənişlərinin bir qisminin əlverişli il ərzində rezervdə saxlanılmasına ehtiyac yaranır.

4. Sığortanın fərdi xüsusiyyətlərindən biri də sığorta büdcəsinə səfərbər olunmuş pulun sığorta ödənişləri şəklində qaytarılması ilə bağlıdır. Sığorta ödənişləri 2 tərkibdən- mümkün ziyanın ödənilməsi üçün müəyyən edilən netto - ödənişlərdən və sığortanı reallaşdıran sığorta təşkilatının saxlanılması üçün ehtiva edilən əlavə xərjlərdən ibarət olan sığorta dərəcələrinə əsasən təyin olunur. Netto ödəmələrin miqdarı, müəyyən məkan miqyasında həyata keçirilən hesabat vaxtı üzrə olan mümkün ziyana əsasən müəyyən olunur. Ona görə də netto ödənişlərin qiyməti, müəyyən zaman kəsiyi ərzində zərərin ödəniş şəkli kimi elə həmin məkana qaytarılır. Vəsaitlərin verilməsi sığortanı kredit anlayışına yaxınlaşdırır. Bununla da sığorta təkcə maliyyə deyil, həm də kredit anlayışı kimi də fəaliyyət edir.

Sığorta prosesi zamanı formalasan bölüşdürüjü münasibətlərin yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri, ona belə tərifin verilməsinə imkan yaradır.

Sığorta təsərrüfat subyektlərinə dəyən fövqəladə və digər ziyanın ödənilməsi və ya insanlara pul yardımının verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş məramlı sığorta fondlarının pul vəsaitlərinin yaradılması prosesində iştirak edənlər arasındakı qapalı paylaşdırıcı münasibətlərin xüsusi hasili kimi çıxış edir.

Sığorta anlayışının iqtisadi mahiyyətini bunun iqtisadi məzmunundan təcrid etmək lazımdır. Məlum olduqu kimi məzmun daimidir, mənə isə dəyişkən olaraq, ictimai-iqtisadi etapların hər birində özünün xüsusiyyətlə malik olur və sığortanın

sosial-tarixi növlərini müəyyənləşdirir. Sığortaya verilmiş tərif iqtisadi mənası və müasir jəmiyyətdə olan məzmununu biruzə edir.

Vurqulandığı kimi, sığorta, sığorta fondundan əvvəl əmələ gəlmişdir, belə ki, cəmiyyətin inkişafının ilkin vaxtında, sığorta fondunun formalaşması olmadan zərərin qarşılıqlı formada paylaşdırılması isə keçirilirdi. Sonralar əməyin sosial bölgüsü bazasında əmtəə-pul əlaqələrinin inkişaf etməsi ilə bağlı olaraq, sığorta iştirakçılar arasında zərərlərin qapalı şəkildə paylaşdırılması yolu ilə sığorta fondunun yaradılması üçün sığorta anlayışından istifadə olundu. Başqa sözlə , əmtəə-pul əlaqələrinin şəraitində sığortadan sığorta fondunun yaradılması üsulu kimi istifadə etmək olar.

Sığorta əməliyyatının uğurlu şəkildə tətbiqi üçün zaman ərzində itkinin məkan cəhətdən paylaşdırılmasını reallaşdırmaq lazımdır. Vurqulanmış şərt sığorta fondunun vəsaitinin məhsul cəhətdən mərkəzləşməsinin kifayət qədər olmasına tələb edir. Bu səbəbdən də bizimdə sığortanın inkişaf etməsi, 1923-cü ildə dövlətin sığorta inhisarının yaranmasıyla bağlı olmuşdur. Dövlət sığortası, sığorta fondunun zəruri mərkəzləşməsinin təmin olunması və yeganə sığorta siyasətinin reallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Dövlət sığortası ilə, böyük lazımdır ki, müasir dövrdə də inkişaf etməkdə olan sığorta məkanında dövlət sığortası uzun illər kəsiyində mühüm yerlərdən birini tutacaqdır.

Sığortanın, sığorta fondu vəsaitlərinin cəmləşməsinə olan meyli sığorta işinin tətbiqinin əsas prinsiplərindəndir. Bu şərt qeyri- dövlət sığorta müəsisələrinin hər biri üçün əsas olmalıdır. Çünki uzunmüddətli və itkisiz sığorta işinə zəmanəti məhz bu şərt verir.

Sığorta anlayışından, ictimai istehsalın sığorta müdafiəsi məramı ilə istifadə olunmasına imkan yaradan obyektiv iqtisadi kifayətlilik, təsərrüfat sferalarının və insanların ailələrinin əmlak maraqlarının ayrı seçkiliyinə əsaslanır. Dövlət iqtisadiyyatın inzibati üsulla idarə olunması və habelə maliyyə ehtiyatlarından miqyaslı şəkildə təsərrüfatlar və məkanlar arasında məqsədli istifadə edilməsi imkanından məhrum olduqda, ziyanın daha səmərəli şəkildə kompensasiya

olunması onun təsərrüfatlar arasında paylaşdırılması metodu hesab olunur. SSRi dövrü ümumxalq ictimai mülkiyyətinin hökmranlığı ilə bağlı olduğundan, sığortanın reallaşdırılmasına tələbat yaratmır və bu da sığortanın icraat sahəsini kolxoz-kooperativ, insanların şəxsi mülkiyyəti və onların ailə maraqları ilə hədudlanmasına gətirib çıxarırdı. İndiki şəraitdə isə mülkiyyətin özəlləşdirilməsi müxtəlif risklərin və sahibkarlıq strukturlarının iqtisadi maraqlarının sığortalanmasına geniş prioritetlər yaradır.

MÜSTƏQİL partnyorların əmlak maraqlarının differensiallığı ilə əlaqədar xarici iqtisadi münasibətlər sferasında da xarici ticarət subyektlərinin və digər təsərrüfat əməllərinin sığorta müdafiəsini təmin etmək, ancaq sığortalama vasitəsi ilə əldə edilə bilər. Beləliklə, hər hansı mülkiyyətçinin əmlak baxımdan müstəqil olması- sığorta anlayışının tətbiqinin əsas səbəblərindəndir. Sığortanın iqtisadi məzmununa, bu kateqoriyanın sosial təyinatını ifadə edən funksiyalar şərtləndirir. Bu funksiyalar sığortanın, maliyyə sferasının bölməsi kimi təsdiq edilməsinə imkan yaradır. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini görə bölüşdürüjü funksiya ilə ifadə edir. Bu funksiya öz fərdi və spesifik təzahürünü, sığortaya uyğun olan risklilik, xəbərdaredijə və əmanət funksiyalarında tapır.

Sığorta riski, zərərçəkən təsərrüfatlara pul yardımının göstərilməsi üzrə sığortanın əsas məramı ilə əlaqəli olduğundan, risklilik funksiyası baş funksiyalardan biri hesab olunur. Məhz risklilik funksiyasının fəaliyyəti ilə dəyərin pul əklində məbləği, təsadüfi sığorta hadisələrinin gerçəkləşməsi ilə əlaqədar olaraq, sığorta subyektlərinin arasında bölüşdürülür.

Xəbərdaredijə funksiya, sığorta riskinin məhdudlaşdırılması üzrə tədbirlərin, sığorta fondunun ehtiyatlarının bir hissəsi hesabına maliyyələşdirilməsini ehtiva edir. Həyat sığortası tiplərində sığorta kateqoriyası, misal üçün, şərtləşdirilmiş sığorta qiymətinin ömürlük sığorta müqaviləsi üzrə yığılması zamanı kredit kateqoriyasına yaxınlaşır. Sağlamlığın sığorta olunması ilə pul məbləğinin səmərəli toplanması, vətəndaş gəlirinin sığorta müdafiəsinə olan tələbatı ilə əlaqədardır. Bundan əlavə, sığorta, əmanət funksiyasına da malik ola bilər.

Sığortanın nəzarət funksiyası, sığorta fondu məbləğlərinin məqsədli formalaşması və bu vəsaitlərdən düzgün şəkildə istifadə olunmasına əsaslanır. Bu funksiya sadalanan düzgün spesifik funksiyaların fəaliyyəti ilə yaranır və onlar ilə eyni vaxtda konkret sığorta əlaqələri və sığorta şəraitində ifadə olunur. Nəzarət funksiyasına uyğun olaraq, normativ və instruktiv sənədlərə əsasən, sığorta proseslərinin qanunauyğun şəkildə icra edilməsi üzrə maliyyə sığorta nəzarəti reallasdırılır.

İctimai istehsalatın müntəzəmliyinin və nizamlılığının təmin olunmasında sığortanın rolu əhəmiyyəti həyata keçirilməsinin son məqamında tətbiqi sahəsinin nizamlaşdırılmasında; sığorta əməliyyatlarının tərəqqi göstərilişində; gəlirlə zərərin bütöv şəkildə ödənilməsində; sığorta operatorlarının investisiya fəaliyyətində sığorta fondunun azad vəsaitlərinin müvəqqəti formada iştirak etməsində; ölkənin büdcəsinin gəlirlərinin sığorta mədaxili və digər iqtisadi əməliyyatlarından alınan gəlir hesabına tamlanması özünü ifadə edir. Müasir dövrdə personalin xəstələnməsi, əmək qabiliyyətini azalması, ailə başçısını vəfat etməsi zamanı onların ictimai sığorta müdafiəsini reallaşdırmaq üçün, sosial sığorta bəqəci və pensiya fondlarının formalaşması metodunu daha səmərəli edir. Bu zaman sığorta tədiyyələrinin (sosial sığortaya ödənilən) fəhlələr deyil, onların işlədiyi subyektlər ödəyir.

Sığorta cəmiyyəti həyatının bütün cəhətlərini əhatə etməklə əhalinin maddi vəziyyətinin sahibkarlıq riskinin təminatçısı kimi gerşəkləşir, gözlənilməz və fəvqəladə hadisələr vaxtı əmlak mənafeələrinin müdafiəsinə, dövlətin maliyyə sferasının möhkəmləndirilməsinə təsir edir. O, nəinki sığorta hadisələri vaxtı büdcəni dəyən itgilərin ödənilməsindən azad edir, hətta strateji investisiyaların mənbəyinə çevrilir.

Sığorta ixtisaslaşdırılmış sığorta müəsisələri tərəfindən həyata keçirilir. Bu təsisatlar dövlət və özəl təşkilatlar ola bilər. Onların fəaliyyət sferası daxili (məhdud), xarici və yaxud qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edir. (1) Sığorta

bazarının keyiyyətli inkişafı şəraitində sığorta həm dövlət daxilində, həm də xaricdə gerçəkləşə bilər. Bu sığortanın inzibati təsnifidir.

İstənilən təsnifləşdirilmənin qayəsi elə əlamətlərdən olmalıdır ki, bu bütün seqmentlərin qarşılıqlı əlaqələrini formalaşdırsın. Təsnifatın əsasında iki cəhətin nəzərə alınması lazımdır: sığorta obyektlərinin və sığorta mədəniyyətinin səviyyəsində fərqlər. Bunlara müvafiq olaraq iki təsnifləşdirmə tətbiq edilir: sığorta obyektləri üzrə və təhlükəlilik səviyyəsi üzrə. Birinci təsnifat ümumidir, ikincisi isə yalnız əmlak sığortasını əhatə etməklə sfera xarakteri daşıyır.

Sığorta münasibətləri icbari və könüllü formalarda icra olunur. Məcburi sığorta dövlət tərəfindən hüquq əsasında həyata keçirilməklə solumun maraqlarının təminatı üçün hüquqi və fiziki şəxslərin sığortalanmasıdır. Bu müvafiq sığortalanmış qrupların möhkəm müəyyən olunmuş sığorta ödənişinin reallaşdırılması deməkdir.

Yeni maddi zianların ödənilməsi və ya digər pul köməyi göstərilməsi lazım gəldikdə bu, təkcə fərdi zərərçəkənin mənafeyinə deyil, ictimai marağa da xidmət olur.

Başqa cür desək, sığortanın icbari forması sığortaçını qoruyur. Ona görə də ictimai sığorta, hərbi qulluqçuların sığortası və digər sığorta forması bizim ölkədə icbari sığortadır. Hər bir ölkədə icbari sığorta obyektləri şəxslənmişdir. Məcburi sığortada aşağıdakı prinsipial əsaslar fərqləndirilir:

- Sığortaçı müvafiq obyektlərin sığortası üçün icbari sığorta qanunu tətbiqləşdirir, sığortalılar isə sığorta tədiyyələrini ödəməlidir. Qanun, adətən, aşağıdakı prosesləri nəzərdə tutur:
 1. icbari sığortaya aid edilən əmlakın siyahısı;
 2. sığorta məsuliyyətinin dərəcəsi;
 3. tarif stavkalarının tətbiq olunma qaydaları;
 4. sığorta tədiyyələrinin aparılması vaxtı
 5. sığorta edənin və sığortaçının əsas hüquq və vəzifələri.

- Normativdə göstərilmiş obyektlərin icbari sığortasının bütünlüklə olunması. icbari sığorta qanununun rəlaşdırılması bir qayda olaraq hökumətin sığorta orqanlarına verilir. Bunun üçün sığorta cəmiyyətləri hər il bütün daxili bazar üzrə sığortalanmış əmlakların qeydiyyatını aparır, sığorta tədiyyələrinin hesablanması və müəyyənləşdirilmiş müddətə toplanmasını həyata keçirir.

- Qanunda göstərilmiş icbari sığorta obyektlərinin avtomatik olaraq əhatə etməsi. Yəni heç bir icbari sığorta əmlakı kənarda ola bilməz.

- Sığorta tədiyyələrinin ödənilməsindən asılı olmayaraq icbari sığortanın fəaliyyətdə olması. Sığortalananlar, müəyyənləşdirilmiş sığorta tədiyyələrini ödəmədiyi vaxtlarda məsələyə inzibati qaydasında baxılır.

- İcbari sığortanın zamanla məhdudlaşdırılmaması. Sığortaçının sığortalanmış obyektədən istifadə etdiyi bütün müddət zamanı məcburi sığorta tətbiq olunur . Ancaq sahibsiz və pis vəziyyətdə olan əmlak bu sığortaya aid olunmur. Əmlakın digər şəxsə keçməsi vaxtı sığorta saxalanılır. Bu sığorta ancaq sığortalanmış subyekt öldükdə və ya məhv olduqda öz əhəmiyyətini itirir.

Sığortanın bu tipinin həyata keçirilməsinə təminatı olan orqanlar normativ əsasında müəyyən olunur.

Məcburi sığortadan tamam ayrı olaraq sığortanın könüllü tipində sığortaçılarla sığortalılar arasında müqavilərazılaşdırılaraq bağlanılır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq azad sığortanın hər növü üzrə normativlər müəyyənləşdirilir, dövlət sığorta nəzarəti xidməti orqanları tərəfindən icazə verilir. Bir qayda olaraq sərbəst sığorta polisi əvvəlcədən müəyyən olunmuş sığorta vaxtı üçün bağlanılır. Könüllü sığorta tipi aşağıdakı prinsipləri özündə ehtiva edir:

- Azad sığorta qanuni və üsulla könüllü əsaslarla tətbiq göstərir. könüllü sığortaya aid olan bütün əmlakları müəyyən edir. Konkret şərait sığorta normativləri vasitəsilə nizamlanır;

- Sığortada könüllü iştirak. Əgər sığorta prosesi şərtlərinə zidd normalard deyilsə, onda sığorta operatorunun obyektə sığorta haqqı yoxdur.

Bu prinsip sığortalanmaya dair ilk tələbdən sonra sığorta polisini bağlamağa və ya bağlanmamasına təminat verir;

- Könüllü sığorta əmlaklarının müəyyən hissəsini əhatə edir. Çünki, heç də bütün insanlar sığortada iştirak etməyi arzu etmir. Bundan başqa, sığorta qaydalarına uyğun sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün bəzi istisnalar mövcuddur;

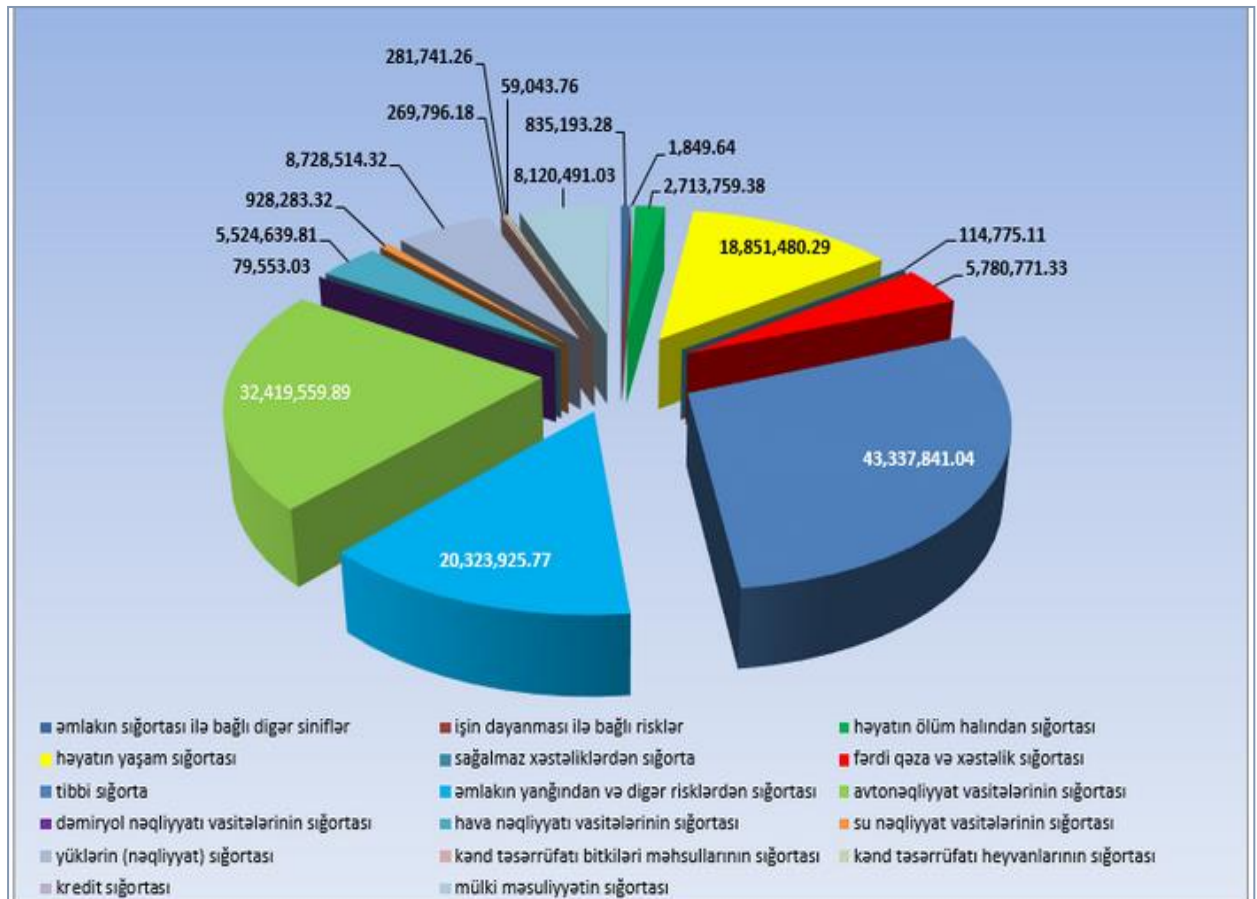
- Könüllü sığorta hər vaxt sığorta müddəti ilə daraldırmır. Müqavilədə vaxtın başlama və bitməsi şəffaf olaraq müəyyənləşdirilir. Sərbəst sığortada fasiləsizlik ancaq müddət bitməmişdən əvvəl təkrar müqavilənin bağlanması üsulu ilə müəyyənləşdirilir;

- Könüllü sığorta, sığorta tədiyyələrinin həm bir dəfəyə, həm də mütəmadi olaraq ödənilməsi qaydasında fəaliyyət göstərir. Könüllü sığorta polisi yalnız sığorta haqqlarının bir dəfəlik və ya daimi olaraq ödənilməsi şərtləri daxilində qüvvəyə minir.

Sərbəst sığorta növündə sığorta tipləri üzrə nisbət aşağıdakı diaqramda verilmişdir.

Diaqram 1.1

Könüllü sığorta növündə sığorta sinifləri üzrə proporsiyalar

Mənbə: www.banker.az (37)

Sığorta münasibətləri əsasən beş tipə ayrılır:

- əmlak sığortası;
- sosial sığorta;
- şəxsi sığorta;
- məsuliyyət sığortası;
- sahibkarlıq risklərinin sığortası.

Əmlak sığortası – qrup sığorta hadisələrindən və ya sığortalılarla sığortaçı arasında bağlanmış sığorta polisində razılaşdırılmış fərqli sığorta hadisələrindən

sığortalanmaqla reallaşdırılır. Bu sığortada sığorta əmlakları kimi hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitləri nəzərdə tutulur. Bu zaman müəsisələr üzrə təsnifat aparılır:

- tikililərin sığortası;
- heyvanların sığortası;
- ev əmlakının sığortası;
- nəqliyyat vasitələrinin sığortası;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası.

Tikintilərin könüllü sığortası onların amortizasiyası nəzərə alınmaqla məbləğinin müəyyən həcmində reallaşdırılır. Tikintilərin dəyəri hər bir tikinti növü üzrə tikinti materiallarının məbləği, tarifləri, onların nəqliyyat xərci və tikintidə çalışan fiulələrin xərcləri əsasında müəyyənləşdirilir. Tikintilərin sığortası bu hadisələri əhatələyir: yanğın, partlayış, ildırım çaxması, su basması, zəlzələ, tufan, leysan, dolu və digərləri.

Heyvanlar isə sərbəst qaydada, onların bazar qiymətlərinə uyğun hesablanmış qiymətin həcmində sığortalanırlar. Kənd təsərrüfatı heyvanları üzrə sığorta haqları tikintilərin sığortasındakına uyğun aparılır.

Nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin məcburi sığortası əhalinin ictimai müdafiəsinə əlavə zəmanət verilməsi, motorlu nəqliyyat vasitələrinin yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində fiziki və hüquqi şəxslərin obyektlərinə, habelə vətəndaşların sağlamlığına vurulan zərərlərin zamanında ödənilməsi məqsədilə yürüdülməli sığortadır.

Ölkəmizdə əmlak sığortasının başlıca sferalarından biri də aqraq sığortası hesab olunur. Aqraq sığortası bu istehsal sferasının bütün hissələrini əhatə edir. Aqraq bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzərilər və hətta heyvanlar, arı ailələri, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak (azqiymətli və tez köhnələn əşyalar və təbii biçənəklərin məhsulları istisna olmaqla) sığortanın obyektləridir. (42) Kənd təsərrüfatında obyektlərinin

sığortasını müvafiq idarəetmə orqanları, sığorta sferasında Azərbaycanın qanunvericiliyinə müvafiq olaraq fəaliyyət göstərən sığortaçılar, sığorta etdirənlər və sığorta polisindən irəli gələn məqsədləri həyata keçirən başqa hüquqi və fiziki şəxslərdir.

Sosial sığorta – sosial təminatın mühüm hissəsi olmaqla onun formalarından biridir. ictimai sığorta dövlətin sosial sahədəki prioritetlərinin ayrılmaz tərkib elementidir.

Sosial sığorta fərdlərin müəyyən təbəqəsinin maddi təminatı üçün pul məbləğləri büdcələrinin formalaşdığı və təmin edildiyi münasibətlər sistemidir.

Sosial təminat və fərdlərin maddi təminatı və qulluq edilməsi üçün milli dəyirin bir hissəsi vasitəsilə ictimai istehlak büdcələrinin formalaşması və istifadəsi prosesində yaranan bölgü münasibətləri seqmentidir.

Sosial sığorta sistemi iki hissədən ibarətdir:

- əvvəla müalicəvi işləri reallaşdırılması ilə işçilərin əmək qabiliyyətinin qorunması və bərpaını həyata keçirir;
- ikinci hissə əmək icrası olmayan və əmək imkanını əldən vermiş insanların maddi tələbatlarını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında ictimai sığortanın prinsipləri bunlardır:

- sosial sığortanın qanun təminatı;
- ictimai sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın fəhlələrə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər hansı halda təminat verməsi;
- sosial sığorta fərdlərinin hüquq bərabərliyi;
- dövlət ictimai sığortasının məcburiliyi;
- icbari dövlət sosial sığortasının tənzimlənməsinə ictimai təşkilatların iştirakının təmin edilməsi.

Sosial sığorta hadisəsinə bunlar aiddir:

- pensiya yaşı;
- əlillik;
- ailə başçısının ölməməsi;
- əmək icraatının müvəqqəti itirilməsi;
- uşağın doğulması və uşağa qulluq .

Ölkəmizdə sosial sığortanın tipləri aşağıdakılardır:

- il həddinə görə təqaüdlərin sığortalanması;

- əlillik pensiyası;
- müxtəlif sosial əhali təbəqələri arasında əlaqələtin sığortası;
- ailə sahibinin itirilməsinə sığorta .

Şəxsi sığorta – insanların həyat sığortasını, uşaqların sığortasını, nigahadək sığortanı, fərdi qəza hadisələrdən sığorta və hava, dəniz, dəmir yolu və avtomobil nəqliyyat üsullarının istifadə edən sənişinlərin sığortasını birləşdirir. Sığorta sseqmentində dövlət şəxsi sığortası mühüm yer yer tutur. Sığortaçıların şəxsi sığortaya olan istəyi onunla izah olunur ki, burada sığorta əlaqələri zəhmətkeşlərin yığımının spesifik təşkili formasını özündə ifadə etdirir.

Şəxsi sığortanın cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, bir yandan sığorta olunmuş fərdlər müxtəlif gözlənilməz hadisələr olarkən müəyyən maddi məlumat qazanırlar. Deməli, risk xarakterli sığorta əlaqələri göz önündədir. Belə ki, sığortalının zədələnməsi, yaxud ölümü halında vətəndaşlara ödəniş verilir.

Başqa bir istiqamətdən şəxsi sığorta polisleri üzrə sığorta münasibətlərinin yığım xarakteri ondan ibarətdir ki, hər hansı sığortalıya imkan yaradılır ki, əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətə pul əldə etsin. Bundan əlavə, şəxsi sığortanın yığım xarakteri ondan ibarətdir ki, fərdi müqavilələr üzrə sığorta məbləğlərinin verilməsi əvvəlcədən nəzərə alınmış hadisələr ərəfəsində nəzərdə tutulur.

Ölkəmizdə şəxsi sığortanın tipləri aşağıdakılardır:

- uşaqların sığortası;
- fərdlərin həyat sığortası;
- nigahadək sığorta;
- fərdi qəza sığorta;
- sənişinlərin sığortası;
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi üzrə sığorta və s.

Məsuliyyət sığortası – bazar iqtisadiyyatında ölkəmiz üçün təzə sığorta sahəsi olub, ayrı-ayrı fəaliyyət nəticəsində digər şəxslərə vurulacaq zərər məsuliyyəti ayrıca sığorta obyektini kimi ifadə olunur. Əmlak və şəxsi sığortadan fərqli şəkildə məsuliyyət sığortasının başlıca məqsədi üçüncü fərdlərin iqtisadi maraqlarının sığorta maraqlarının təşkil olunmafindan ibarətdir. Qeyd olunan sığorta sahəsinin səciyyəvi xüsusiyyəti odur ki, orada sığortaçı və sığortalı

yanaşı qabaqcadan məlum olmayan fiziki və hüquqi fərdlər də sığorta münasibətlərinin obyektini çevrilir.

Məsuliyyət sığortası tərkibində ən başlıca yerlərdən birini nəqliyyat vasitələri sahiblərinin vətəndaşlıq məsuliyyəti tutur. Bu sığorta öz daxilində sığorta olunanın sığorta hadisəsi nəticəsində digər şəxsə vurduğu ziyanın ödənilməsi məsələsini ifadə edir. Bu sığorta tipində əvvəlcədən dəqiq iki obyekt – sığorta təşkilatı və nəqliyyat sərəncamçısı bəllidir. Həmin iki şəxs qanunçuluq əsasında münasibətə girərək gələcəkdə yarana biləcək biləcək zərərçəkmə, ona dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün xüsusi sığorta büdcəsi yaradırlar. Bu sığorta tipində əvvəlcədən bəlli olan sığortalı mövcud olmur. Sığorta prosesi zamanı ziyan hesablanarkən cari qiymətlər əsas götürülür və məbləğlər hesablanır. Ziyan məbləğinə bunlar aid edilir: ziyan çəkənin qazancı, ziyan çəkənin himayəsində olanların tərkibi, əmək qabiliyyətini itirmə dərəcəsi və zədələnmiş əmlakın qiyməti.

Azərbaycanda məsuliyyət sığortasının tipləri aşağıdakılardır:

- mülki məsuliyyət sığortası;
- kreditlərin vaxtında qaytarılması üzrə sığorta;
- təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində ziyan dəyən hadisələrdə.

Sahibkarlıq risklərinin sığortası – başqa sığorta növlərində olduğu formada bu da ola biləcək hər hansı bir riskə, və vurulacaq ziyana qarşı əvvəlcədən edilmiş tədbir kimi dərk edilir.

Bu göstərilən sığorta növündən əlavə digər törəmə sığorta tipləri də vardır ki, onlar bunlardır:

Bitkilərin məhsullarının seldən sığortası, hava gəmilərinin sığortası, quraşdırma sığortası, maşın sınması sığortası, oğurluq sığortası, neft və qaz yataqlarında qazmat və şsxarma işlərinin aparılması sığortası, şüşə sınmasına qarşı sığorta, alov və digər əlavə risklərlə əbağlı gəlir itkisi sığortası, cihaz sığortası, gəmi sığortası, tikinti sığortası, qiymətli şeylərin daşınması sığortası, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin serbəst sığortası, bank fəaliyyəti sığortası, xaricə gedən şəxslərin və bədbəxt hadisə sığortası, könüllü

tibbi sığorta, fərdi qəza sığortası, əmlakın yanğından və digər əlavə risklərdən sığortası, yanğından icbari sığorta, üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyət sığortası, sənişinlərin məcburi sığortası, işverənin məsuliyyətinin sığortası (8) Qısaca sığortanın tipləri dedikdə, tarif dərəcələri üzrə müəyyən miqdarda sığorta məsuliyyətinə müvafiq olaraq, mahiyyətə oxşar olan konkret obyektlərin sığortası tutulur. Sığortaçılarla sığorta olunanlar arasında sığorta münasibətləri müəyyən növlərə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bunlar yuxarıda qeyd olunan sığorta növləri başa düşülür

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin məzmunu onların öz vəsaitinin və sığorta fondlarının “qaytarılma”, “diversifikasiya”, “gəlirlilik” və “likvidlik” şərtləri ilə yerləşdirilməsindən ibarətdir. Göstərilən prinsiplər hazırda beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş prinsiplərdir. Ona görə də, bu prinsiplərin hər biri üzərində fərdi şəkildə dayanmaq zəruridir.

- Qaytarılma prinsipi (bu prinsipi beynəlxalq praktikada həm də “təminatlılıq prinsipi” adlandırırlar) investisiyaya yönəldilmiş vəsaitlərin tam miqdarda qaytarılması təmin olunmaqla, həmin vəsaitlərin ən sərfəli şəkildə yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

- Şəxələndirmə prinsipi (və ya “qarışdırma və səpələmə” prinsipi) investisiya çantasının ümumi riskini və mədaxil itkisini azaltmaq məqsədi ilə bu şantanın bir-biri ilə əlaqədar olmayan fərqli aktivlərdən yaradılmasını nəzərə alınır. Deməli, şəxələndirmə prinsipi investisiya risklərinin birləşdirilməsi təyinatına sahib olmaqla, aktivlərin ayrı-ayrı istiqamətlərdə investisiya olunmasını, həmçinin göstərilən aktivlərin bir təyonatla investisiya edilmiş hissəsinin xeyli investisiya obyektində saxlanmasını ehtiva edir.

- Likvidlik prinsipi sığorta polisləri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin sığorta məbləğlərinin verilməsi ilə bağlı sığortaçının vəzifələri formalaşdıqda onların nominal məbləği saxlanılmaqla tez bir zamanda kəsiyində nəğd pula çevrilmək imkanını ehtiva edir. Qeyd edək ki, ən yüksək likvidliyə malik olan vəsait sığortaçının xəzinəsində olan pul vəsaiti qəbul edilir.

- Gəlirlilik prinsipi əvvəlkilərin nəzərdə tutulması şərti ilə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin həmişə və yüksək mədaxil gətirməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipi eyni zamanda “rentabellilik” prinsipi adlandırırlar. Fond bazarlarının yaxşı olduğu ölkələrdə sığortaçıların investisiya qabiliyyəti onların inflyasiya nəticəsində zərərlərini kompensasiya etməyə imkan yaradır.

Bölüşdürmə prosesində həyata sığorta xidmətinin göstərilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin digər tiplərində olan eyni proseslərdən fərqlənir. Halbuki, məhsul

istehsal edən müəsisə istehsal olunan məhsul istehlakçının mülkiyyətinə ötürüldükdən sonra istehlakçıdan pul alır. Sığorta məhsulunun göstərilməsi prosesi isə tamam başqa formada yerinə yetirilir. Yəni, sığortalı sığorta müqaviləsinin vaxtının başlanğıcında sığortaçıya sığorta mükafatı ödəyir. Sığortaçı isə sığorta məhsulunun göstərilməsini sığorta hadisəsinin baş verməsindən asılı olaraq müəyyən vaxt keçdikdən sonra reallaşdırır.

1.3 Sığorta işinin normativ- hüquqi əsasları və onun genezisi

Sığorta sahəsində münasibətlər «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, ölkəmizin digər normativ hüquqi aktları və beynəlxalq müqavilələri, habelə Maliyyə Nazirliyinin normativ hüquqi sənədləri ilə tənzimlənir.(6)

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı formada həyata reallaşdırılmasına, sığortalıların hüquq və vəzifələrinin qorunmasına yönəldilir, sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsini, sığorta sferasında fiziki və hüquqi şəxslərin peşə fəaliyyəti göstərmələrini nizamlayır, sığorta sahəsində dövlətin preroqativlərini müəyyənləşdirir.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanunla sığortaşılarda təşkilati əsasları, sığortaçı kimi fəaliyyətdə olması üçün tələb olunan qaydalar və tələblər, sığorta segmentinin peşəkar iştirakçıların fəaliyyətinin ümumi əsasları, sığorta müqaviləsinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və vəzifələri, sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasları, habelə sığorta fəaliyyətinə nəzarətin forma və məqsədləri müəyyən edilmişdir. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun sığorta segmentinin həyata keçirilməsinin , sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar münasibətlərin nizama salınması vasitəsi kimi sığortanın bazar mexanizminin iqtisadi əhəmiyyətli sahələrindən biri kimi yaradılmasında mühüm yerlərdən birini tutur .(15)

Sığorta polisində irəli gələn münasibətlərin nizamlanmasından ötrü həmçinin ölkəmizin Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta) fəslində geniş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.(5)

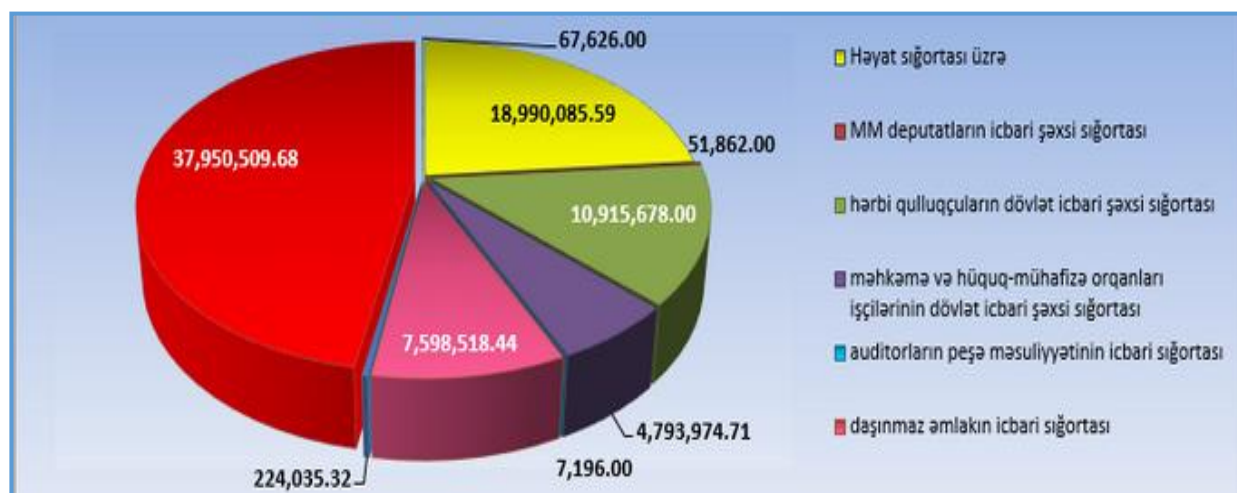
Vurğulamaq lazımdır ki, mövcud normalara əsasən sığortanın zəruriyyəti müəyyən növləri məcburi qaydada həyata keçirilər ki və belə icbari sığortaların aparılması ölkəmizin müvafiq icbari sığorta normativləri ilə nəzərdə tutulmalıdır. Məcburi sığorta müqavilələrindən doğan münasibətlər müvafiq məcburi sığorta normativləri ilə tənzimlənir. İndi ölkəmizdə aşağıdakı normalar əsasında icbari qaydada 10 sığorta reallaşdırılır:

1. «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi deputatının statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. «Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. «Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi, virusologiya məsələləri üzrə elmi tədqiqatların aparılması və virus preparatlarının istehsalı ilə məşğul olan işçilərin öz xidməti vəzifəsinin yerinə yetirilməsi zamanı insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyə (AİDS) tutulma, habelə bununla əlaqədar baş vermiş əlillik və ölüm hadisələrinin dövlət icbari sığortası qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «İcbari ekoloji sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Yanğından icbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari

sığortası haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. (4)

Diaqram 1.2

İcbari sığorta üzrə bazardakı vəziyyət

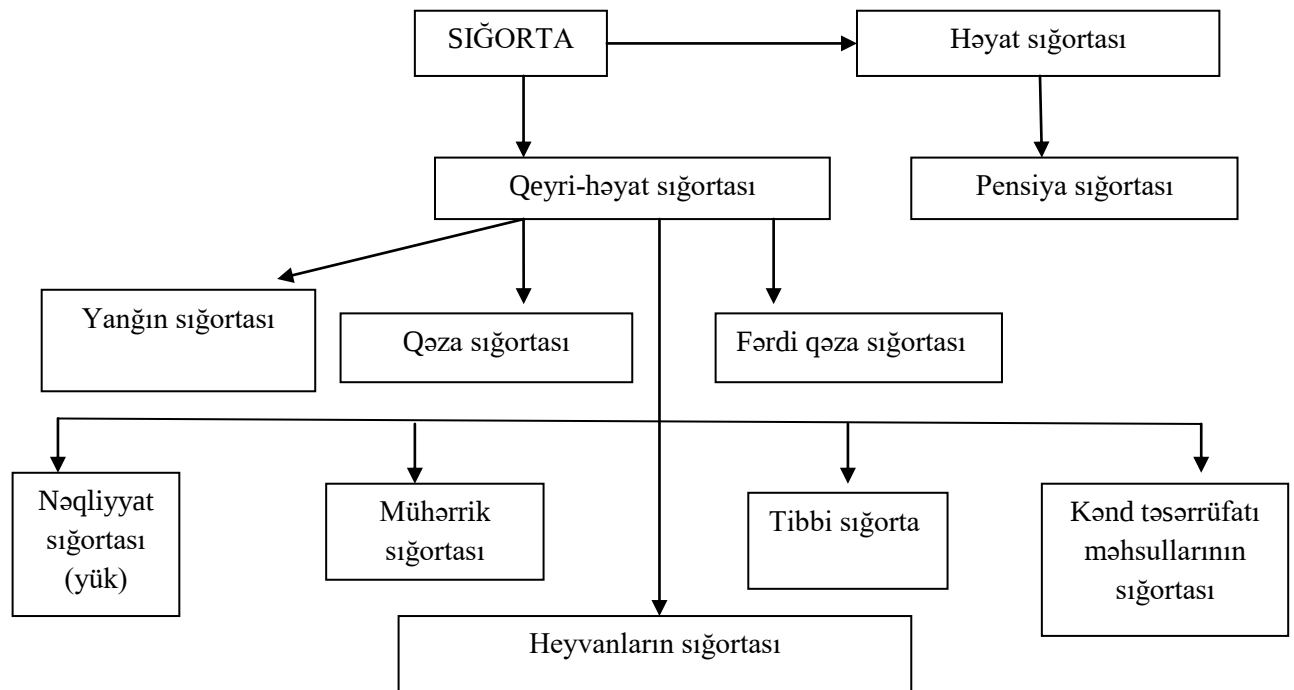

Mənbə: www.banker.az (37)

Sığortaya maddi və yaxud digər zərərlərin aradan götürülməsi və sığortalılara pul yardımı verilməsi ilə əlaqədar olan təzədən bölgü əlaqələrinin xüsusi sferası kimi baxmışdıq. Bu əlaqə sığorta prosesində müvafiq sığorta büdcəsinin yaradılması və tealizasiyası zamanı bütün sığorta şirkətlərini əhatə edir. Hər bir sığorta olunan sığorta mükafatlarını ödəyir.

Sxem 1.1

Qüvvədə olan sığorta normaları üzrə əsas sığorta növləri

Mənbə: www.sigorta.maliyye.gov.az/ (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti) (31)

Eyni zamanda, sığortanın praktik olaraq reallaşdırılması üçün hər bir sığorta əmlakı ilə konkret və spesifik sığorta münasibətləri lazımlıdır. Bu isə ancaq qanunvericilik sənədləri və müəyyən sığorta əlaqələrini tənzimləyə bilən praktiki məlumatların köməyi ilə mümkündür. Deməli, iqtisadi fəaliyyət olan sığorta seqmenti praktiki reallaşdırılmazı vaxtı hüquqi forma alır, bu normalar çərçivəsində baş tutur.

Sığorta əlaqələrinin hüquqi nizamlanması sığortada iştirak edən ünsürlərin hüquq və öhdəliklərini əhatə edir. Subyektlər deyildikdə, hər şeydən öncə, sığorta- -cılar və sığortalananlar başa düşülür. Bundan əlavə, sığortada digər hüquqi və fiziki şəxslər ola bilər.

Sığorta işinin baş tutması ilə bağlı olan bütün normativ əlaqələr iki qrupa ayırmıq olar: sığorta fondunun formalaşması və istifadəsi prosesini nizamlayan

hüquqi əlaqələr və sığorta segmentinin təşkili, yəni, sığortaçıların fəaliyyəti, banklarla, fondlarla, dövlət orqanları ilə əlaqədar əmələ gələn hüquqi münasibətləri. Hər iki normativ münasibət qanunvericilik və digər normativ aktlarla nizamlanır. Əlavə olaraq, qeyd edək ki, birinci hissə hüquqi əlaqələr mülki hüququn sferalarını, ikinci hissə hüquqi münasibət isə dövlət, təşkilati, maliyyə, M

Sığorta münasibətlərinə mülki-normativ hüquq sistemində baxmalıyıq. Mülki hüquq vətəndaş qanunvericiliyi vətəndaş normalarının tərəfləri arasında əm əmtəə-pul və sair əmlak və qeyri-maddi münasibətlərini nizamlayır. hüququn subyektləri kimi, vətəndaşlar, hüquqi şəxslər (təşkilatlar) və həmçinin dövlət orqanları çıxış edə bilərlər. Mülki hüququnun obyektləri maddi və dəyər qiymətliləri, o cümlədən yaradıcılıq və intellekt əmək predmetləri hesab olunur.

Sığorta əlaqələrinin obyektləri kimi maddi və qeyri- qiymətliləri (əmlak, gəlir, sahibkarlıq riskləri,), həmçinin vətəndaşın mənəvi rifahı – həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyətliliyi və s. çıxış edə bilər. Sığorta əlaqələrinin subyektləri sığortada iştirak edən fərdlər – sığortaçılar, sığorta olunanlar və digər şəxslərdir. Bunlar sığorta əlaqələrinin vətəndaş hüquqi sferasına məxsus olduğunu sübuta yetirir.

Sığortada iştirakçı tərəflərdən olan sığortalı üzərinə riski götürür. Eyni zamanda sığorta edən müqavilədə əks olunmuş halların baş verməsi vaxtı nəticələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə sığortalıya və başqa şəxsə sığorta dəyərini ödəmək məqsədini, digər tərəf yəni sığortalanan isə sığorta şirkətinə müəyyən edilmiş sığorta mükafatlarını ödəmək və sığorta ilə bağlı olan digər əməlləri yerinə yetirmək vəzifəsini üzərinə götürür. Sığorta məhsuluna görə sığortalanan sığorta təşkilatına müəyyən məbləğdə vəsait ödəyir. Bu situasiya sığorta anlayışının məzmunundan irəli gəlir ki, o da sığorta tədiyyələrindən daxilolmalar hesabına sığorta fondunun yaradılması üzrə əlaqələrdə öz əksini tapır

Sığortaçının vəzifələri çox genişdir. Sığortalılar maddi qiymətliləri

sığortaya cəlb etmək üçün müvafiq əmlaka' baxış və sığorta qiymətləndirməsini realizə edir, hesablanmış sığorta pullarını alır və hesablayır, sığortalananlara sığorta sənədlərini verir. Sığorta hadisələrinin baş verdiyi vaxt – bu hüquqi faktın baş verməsi haqqında sığorta aktları tərtib edir, onun səbəblərini və şəraitini, zərərin məbləğini və sığorta ödənişi məbləğini məhkəmə qaydasında günahkar şəxslərdən tələb edir və s. Şəxsi sığorta üzrə də sığortaçı eyni fəaliyyəti həyata keçirir.

Sığortalı da öz növbəsində sığorta üzrə ərizə verir, sığorta ayırmalarını eyni zamanda, yaxud dövrü ödəyir, sığortaçıya zəruri məlumatı verir, sığorta polisini qoruyub saxlayır. Sığorta hadisələrindən sonra sığortalılara bu haqda sığortaçıya məlumat verməlidir.

Sığorta hüquqi əlaqələri müqaviləsiz və müqavilə ilə baş verə bilər. Hər iki üsulda hüquqi münasibətlər yazılı şəkildə olmalıdır.

Könüllü polislərin əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, bunlar rəsmi olaraq ikitərəfli formada və bəzi hallarda klirinq qaydada başlanılır. Şəxsi sığorta üzrə sığorta qiymətini alan şəxs kimi həm sığorta olunan, həm sığortalanmış, həm də vəfat etmiş sığorta olunanın qanuni vərəsəsi iştirak edə bilər. Vurğulamaq lazımdır ki, sığorta müqaviləsinin bağlanması zamanı könüllülük prinsipi tamamilə sığorta olunanların istəyindən asılıdır. əsas sığortalıların , arzusu, istəyidir.

Sığorta polisi təkcə mülkiyyətçilərlə deyil, obyekt sahibləri ilə də bağlana bilər. Mülk sahibindən etibarnamə almış və maşından istifadə edənlər avtomobilin sığortası plisi, yaxud dövlətdən şikəstliyə görə istifadə etmək üzrə avtomobil almış fərdlərə avtomobil sığortası müqaviləsi .

Həm sığortaçı, həm də sığorta olunan sığorta hüququ münasibətlərində iştiraklı olmaq üçün hüquqi vəzifələrə malik olmalıdır. Sığorta edən müəsisənin Nizamnaməsi və müvafiq icazəsi sığorta fəaliyyəti üçün əsas olmalıdır. Sığortalanan öz mülki statusu və illərinə uyğun olaraq sığorta əlaqələrinə girmək üçün normativ statusa malik olmalıdır. Bununla yanaşı, sığortalananlar sığorta

mükafatlarını ödəmək üçün çoxlu və sabit gəlir mənbələrinə malik olmalıdırlar.(9)

Sığortanın belə məsələləri dövlət tərəfindən qəbul edilmiş qanunvericilik sənədləri ilə tənzimlənir. Dövlət icra strukturları sığorta nəzarətinin hüquqi formasını, onun yerini və vəzifələrini dövlət hüququ nizamlayır. Sığorta hüququnun başlıca mənbələri: «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası», «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, sərəncamları və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları.

Ölkəmizin məllı sığorta bazarında fəallıq olan sığortaçıları aparılan sığorta xidmətləri qzrə dñña standartlarına təkmilləşdirilməsi cçññ daşa ənññ şərait йаранмышдыр.

Diaqram 1.3

Sığorta bazarının 2007-2014-cü illər ərzində böyümə dinamikası

Mənbə: www.banker.az (37)

II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ SİĞORTANIN PRAKTİKİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ TƏHLİLİ

2.1 İqtisadi mühitin qeyri-müəyyənliyi və risk sığortanın məzmununun sistem faktorlarının qiymətləndirilməsi kimi

Azərbaycanda sığorta seqmenti 1990-cı ildən sonra müstəqil inkişaf etməyə başladı. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta Nəzarəti yaradıldı. Bu təsisatın vəzifəsi ölkəmizdə sığorta məhsulları bazarının inkişafının tənzimlənməsi, sığorta, sığortalıların və dövlət mənafeyinin qorunması, metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsi, müvafiq norma-hüquqi sənədlərin hazırlanması və s. olmuşdur.

Hazırda sığorta bazarı Azərbaycanda özünün inkişaf mərhələsindədir. Sığorta şirkətləri 50-dən çox icbari və könüllü sığorta növlərini təklif edirlər. Lakin bu hələ də kifayət deyil. Müqayisə üçün deyək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə 300-dən çox müxtəlif sığorta xidməti göstərilir.

Sığorta anlayışının məqsədinin reallaşması xüsusi sığorta fondunun formalaşmasını ehtiva edən yeni mexanizm vasitəsilə baş tutur. Çünki, hətta sadə təkrar istehsal prosesində istehsal edən özünün «istehsal» maraqlarını ifadə etdikdə həm də özünün sığorta mənafeyini həyata keçirmiş olur. Öz əməyinin nəticələrini digər istehsalçıya realizə edən bu fərd, eyni anda öz istehsalının mümkün inkişafına zəmanət verir. Sosium tərəfindən iqtisadi qanunlar çələnginin geniş formatında və , dəyər qanunu əsasında əməyinin son nəticələrinin əldə olunması spesifik sığorta vəsaitinin yaradılmasına əsas təkan olur. istehsalçının məhsulunun sosium tərəfindən inikas olunması, sanki onun sığorta büdcəsinin yaradılmasına blanş verməsi kimi ifadələnir . bu zaman qeyd olunmalıdır ki, spesifik fondun formalaşması nə istehlakçının, nə də istehsalçının iradəsindən asılı olmadan, yəni subyektiv iqtisadi normativlər əsasında baş verir. Obyektiv imkan isə sığorta fondunun formalaşması üzrə xərjləri sosial dəyərin, başqa sözlə desək əmtəənin dəyərinin ayrılmaz tərkib elementinə çevirir. iqtisadi nəzəriyyə klassikləri də sığorta büdcəsinin yaradılması üzrə xərcləri məhsulun qiymətilə müstəqim şəkildə əlaqələndirmişlər

Deyilənlərdən belə fikrə gəlmək olar ki, məhsul istehsalçılarının sığorta mənafeələrinin reallaşmasının xüsusi mexanizmi kimi sığorta rüşeyim halında onların istehsal əlaqələrinin mürəkkəb «qammasında» apriori mövjudur.

Sığortanın məzmununun öyrənilməsi təhlil zamanı ən mühüm etaplardan biri də onun əsas xüsusiyyətlərinin aydın formada müəyyənləşdirilməsidir. Çünki, sığortanın məzmununda bu iqtisadi anlayışın əsas məzmunu ifadə olunmalıdır. iqtisadi mətbuatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi anlayışının digər kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərə onların fəvqəladə xarakterə malik olmasını aid edirlər

Sığortanın birinci vurqulanan əlamətini çıxdaş etməklə onun yerdəqalan digər eləmetlərini digər dəyər kateqoriyalarında da duymaq mümkündür. Məncə, bu xasseleri sığortanın özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aid etmək düzqun deyildir. Çünki, bu halda ifadə müəyyən iqtisadi anlayislara xas olan anti-spesifik və ümumi xüsusiyyətlərdən gedir.

Sığorta prosesi zamanı, sığorta hadisəsinin reallaşması nəticəsində maddi itrdkilərin zərərsizləşdirilməsinə yönəldilən pul vəsaitlərinin bölgüsü üzrə əlaqələr meydana çıxır. Bu cəhətlərinə görə sığorta, sosial istehsalın sığorta müdafiəsi anlayisina yaxındır.

Bir neçə təsərrüfatda olan ziyan məbləğinin birgə şəkildə bölgüsü ilə əlaqədar olan fərdlər arasındakı qapalı bölgü münasibətlər də sığorta əməliyyatları üçün seçiyyəvidir. Ziyanın bu jür qapalı şəkildə paylaşdırılması, zərərçəkən ,müəsisələrin bir qayda olaraq, sığorta fərdlərinin sayından az olmasına istinad edir.

Ziyanın qapalı şəkildə paylaşdırılmasından ötrü sığorta iştirakçılarının müəyyən edilmiş sığorta tədiyyələrinin hesabına formalaşan məqsədli maliyyə-sığorta fondları formalaşır. Bu fondun vəsaitləri ancaq onu yaradan fərdlər tərəfindən istifadə olunduğu üçün, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü, onlar üçün paylaşdırılan ziyan miqdarını ifadə edir. Ona görə də, sığorta subyektlərinin əhatə

dairəsi nə qədər böyük olarsa, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü də bir o qədər az, sığorta isə daha səmərəli olar..

Ziyanın qapalı formada paylaşdırılması xüsusiyyəti sığortanı başqa maliyyə anlayışlarından əsaslı şəkildə ayırır. Məsələn, dövlət büdcəsinin mədaxili müəssisə və insanların ödəmələri hesabına formalaşır, ancaq səfərbər olunmuş pul kütləsinin istifadəsi, bu tədiyyəri ödəyən tədiyyəçilərin fəaliyyətindən fərqli olur.

Sığorta əməliyyatlarının itkinin nəinki məkan vahidləri üzrə, həm də müəyyən vaxtda bölüşdürülməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Sığorta edilmiş təsərrüfatlar arasında sığorta vəsaitlərinin il ərzində məkan jəhətdən səmərəli formada bölüşdürülməsi üçün xeyli böyük ərazi və sığorta olunan obyektlərin dərəcədə nəhəng olması tələb olunur. Yalnız bu şərtlərə icra etməklə, iri əraziləri əhatə edən təbii hadisələrin baş verməsi nəticəsində dəyən ziyanı bölüşdürmək mümkündür.

Qeyri adi hadisələrin baş verməsinin təsadüfi cəhətləri ilə əlaqədar olaraq, zərənin zaman üzrə paylaşdırılması bir təqvim ilinin çərçivəsindən çıxır. Fövqəladə hadisələr bir çox il baş verməyə bilər və bunların baş verməsi zamanı məlum deyil. Belə səbəbdən rezerv fondlarının yaradılması məqsədilə mədaxil edilən sığorta ödənişlərinin bir qisminin əlverişli il ərzində rezervdə saxlanılmasına ehtiyac yaranır.

Sığortanın fərdi xüsusiyyətlərindən biri də sığorta büdcəsinə səfərbər olunmuş pulun sığorta ödənişləri şəklində qaytarılması ilə bağlıdır. Sığorta ödənişləri 2 tərkibdən- mümkün ziyanın ödənilməsi üçün müəyyən edilən netto - ödənişlərdən və sığortanı reallaşdıran sığorta təşkilatının saxlanılması üçün ehtiva edilən əlavə xərjlərdən ibarət olan sığorta dərəcələrinə əsasən təyin olunur. Netto ödəmələrin miqdarı, müəyyən məkan miqyasında həyata keçirilən hesabat vaxtı üzrə olan mümkün ziyana əsasən müəyyən olunur. Ona görə də netto ödənişlərin qiyməti, müəyyən zaman kəsiyi ərzində zərərin ödəniş şəkli kimi elə həmin məkana qaytarılır. Vəsaitlərin verilməsi sığortanı kredit

anlayışına yaxınlaşdırır. Bununla da sığorta təkcə maliyyə deyil, həm də kredit anlayışı kimi də fəaliyyət edir.

Sığorta prosesi zamanı formalasan bölüşdürüjü münasibətlərin yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri, ona belə tərifin verilməsinə imkan yaradır.

Sığorta təsərrüfat subyektlərinə dəyən fəvqəladə və digər ziyanın ödənilməsi və ya insanlara pul yardımının verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş məramlı sığorta fondlarının pul vəsaitlərinin yaradılması prosesində iştirak edənlər arasındakı qapalı paylaşdırıcı münasibətlərin xüsusi hasili kimi çıxış edir.

Sığorta anlayışının iqtisadi mahiyyətini bunun iqtisadi məzmunundan təcrid etmək lazımdır. Məlum olduqu kimi məzmun daimidir, mənə isə dəyişkən olaraq, içtiman-iqtisadi etapların hər birində özünün xüsusiyyətlə malik olur və sığortanın sosial-tarixi növlərini müəyyənləşdirir. Sığortaya verilmiş tərif iqtisadi mənası və müasir jəmiyyətdə olan məzmununu biruzə edir.

Vurqulandiqi kimi, sığorta, sığorta fondundan əvvəl əmələ gəlmişdir, belə ki, cəmiyyətin inkişafının ilkin vaxtında, sığorta fondunun formalaşması olmadan zərərin qarşılıqlı formada paylaşdırılması isə keçirilirdi. Sonralar əməyin sosial bölgüsü bazasında əmtəə-pul əlaqələrinin inkişaf etməsi ilə bağlı olaraq, sığorta iştirakçılar arasında zərərlərin qapalı şəkildə paylaşdırılması yolu ilə sığorta fondunun yaradılması üçün sığorta anlayışından istifadə olundu. Başqa sözlə , əmtəə-pul əlaqələrinin şəraitində sığortadan sığorta fondunun yaradılması üsulu kimi istifadə etmək olar.

Sığorta əməliyyatının uğurlu şəkildə tətbiqi üçün zaman ərzində itkinin məkan cəhətdən paylaşdırılmasını reallaşdırmaq lazımdır. Vurqulanmış şərt sığorta fondunun vəsaitinin masştab jəhətdən mərkəzləşməsinin kifayət qədər olmasına tələb edir. Bu səbəbdən də bizimdə sığortanın inkişaf etməsi, 1923-cü ildə dövlətin sığorta inhisarının yaranmasıyla baqlı olmuşdur. Dövlət sığortası, sığorta fondunun zəruri mərkəzləşməsinin təmin olunması və yeganə sığorta siyasətinin reallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Dövlət sığortası ilə, böyük

lazımdır ki, müasir dövrdə də inkişaf etməkdə olan sığorta məkanında dövlət sığortası uzun illər kəsiyində mühüm yerlərdən birini tutacaqdır.

Sığortanın, sığorta fondu vəsaitlərinin cəmləşməsinə olan meyli sığorta işinin tətbiqinin əsas prinsiplərindəndir. Bu şərt qeyri- dövlət sığorta müəsisələrinin hər biri üçün əsas olmalıdır. Çünki uzunmüddətli və itkisiz sığorta işinə zəmanəti məhz bu şərt verir.

Sığorta anlayışından, ictimai istehsalın sığorta müdafiəsi məramı ilə istifadə olunmasına imkan yaradan obyektiv iqtisadi kifayətlilik, təsərrüfat sferalarının və insanların ailələrinin əmlak maraqlarının ayrı seçkiliyinə əsaslanır. Dövlət iqtisadiyyatın inzibati üsulla idarə olunması və habelə maliyyə ehtiyatlarından miqyaslı şəkildə təsərrüfatlar və məkanlar arasında məqsədli istifadə edilməsi imkanından məhrum olduqda, ziyanın daha səmərəli şəkildə kompensasiya olunması onun təsərrüfatlar arasında paylaşırlması metodu hesab olunur. SSRİ dövrü ümumxalq ictimai mülkiyyətinin hökmranlığı ilə bağlı olduğundan, sığortanın reallaşdırılmasına tələbat yaratmır və bu da sığortanın icraat sahəsini kolxoz-kooperativ, insanların şəxsi mülkiyyəti və onların ailə maraqları ilə həddəndən gətirib çıxarırdı. İndiki şəraitdə isə mülkiyyətin özəlləşdirilməsi müxtəlif risklərin və sahibkarlıq strukturlarının iqtisadi maraqlarının sığortalanmasına geniş prioritetlər yaradır.

Nüstəqil partnyorların əmlak maraqlarının differensiallığı ilə əlaqədar xarici iqtisadi münasibətlər sferasında da xarici ticarət subyektlərinin və digər təsərrüfat əməllərinin sığorta müdafiəsini təmin etmək, ancaq sığortalama vasitəsi ilə əldə edilə bilər. Beləliklə, hər hansı mülkiyyətçinin əmlak baxımdan müstəqil olması- sığorta anlayışının tətbiqinin əsas səbəblərindəndir. Sığortanın iqtisadi məzmununa, bu kateqoriyanın sosial təyinatını ifadə edən funksiyalar şərtləndirir. Bu funksiyalar sığortanın, maliyyə sferasının bölməsi kimi təsdiq edilməsinə imkan yaradır. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini görə bölüşdürücü funksiya ilə ifadə edir. Bu funksiya öz fərdi və spesifik təzahürünü, sığortaya uyğun olan risklilik, xəbərdaredici və əmanət funksiyalarında tapır.

Sığorta riski, zərərçəkən təsərrüfatlara pul yardımının göstərilməsi üzrə sığortanın əsas məramı ilə əlaqəli olduğundan, risklilik funksiyası baş funksiyalardan biri hesab olunur. Məhz risklilik funksiyasının fəaliyyəti ilə dəyərin pul əklində məbləği, təsadüfi sığorta hadisələrinin gerçəkləşməsi ilə əlaqədar olaraq, sığorta subyertlərinin arasında bölüşdürülür.

Xəbərdarədicı funksiya, sığorta riskinin məhdudlaşdırılması üzrə tədbirlərin, sığorta fondunun ehtiyatlarının bir hissəsi hesabına maliyyələşdirilməsini ehtiva edir. Həyat sığortası tiplərində sığorta kateqoriyası, misal üçün, şərtləşdirilmiş sığorta qiymətinin ömürlük sığorta müqaviləsi üzrə yığılması zamanı kredit kateqoriyasına yaxınlaşır. Sağlamlığın sığorta olunması ilə pul məbləğinin səmərəli toplanması, vətəndaş gəlirinin sığorta müdafiəsinə olan tələbatı ilə əlaqədardır. Bundan əlavə, sığorta, əmanət funksiyasına da malik ola bilər.

Sığortanın nəzarət funksiyası, sığorta fondu məbləğlərinin məqsədli formalaşması və bu vəsaitlərdən düzgün şəkildə istifadə olunmasına əsaslanır. Bu funksiya sadalanan düzgün spesifik funksiyaların fəaliyyəti ilə yaranır və onlar ilə eyni vaxtda konkret sığorta əlaqələri və sığorta şəraitində ifadə olunur. Nəzarət funksiyasına uyğun olaraq, normativ və instruktiv sənədlərə əsasən, sığorta proseslərinin qanunauyğun şəkildə icra edilməsi üzrə maliyyə sığorta nəzarəti reallaşdırılır.

İctimai istehsalatın müntəzəmliyinin və nizamlılığının təmin olunmasında sığortanın rolu əhəmiyyəti həyata keçirilməsinin son məqamında tətbiqi sahəsinin nizamlaşdırılmasında; sığorta əməliyyatlarının tərəqqi göstərijilə-rində; gəlirlə zərərin bütöv şəkildə ödənilməsində; sığorta operatorlarının investisiya fəaliyyətində sığorta fondunun azad vəsaitlərinin müvəqqəti formada iştirak etməsində; ölkənin büdcəsinin gəlirlərinin sığorta mədaxili və digər iqtisadi əməliyyatlarından alınan gəlir hesabına tamlanmasında özünü ifadə edir. Müasir dövrdə personalin xəstələnməsi, əmək qabiliyyətini azalması, ailə başçısını vəfat etməsi zamanı onların ictimai sığorta müdafiəsini reallaşdırmaq üçün, sosial sığorta bəqdəsi və pensiya fondlarının formalaşması metodunu daha səmərəli

edir. Bu zaman sığorta tədiyyələrinin (sosial sığortaya ödənilən) fəhlələr deyil, onların işlədiyi subyektlər ödəyir.

Sığorta cəmiyyəti həyatının bütün cəhətlərini əhatə etməklə əhalinin maddi vəziyyətinin sahibkarlıq riskinin təminatşısı kimi gerşəkləşir, gözlənilməz və fəvqəladə hadisələr vaxtı əmlak mənafeələrinin müdafiəsinə, dövlətin maliyyə sferasının möhkəmləndirilməsinə təsir edir. O, nəinki sığorta hadisələri vaxtı büdcəni dəyən itgilərin ödənilməsindən azad edir, hətta strateji investisiyaların mənbəyinə çevrilir.

Sığorta ixtisaslaşdırılmış sığorta müəsisələri tərəfindən həyata keçirilir. Bu təsisatlar dövlət və özəl təşkilatlar ola bilər. Onların fəaliyyət sferası daxili (məhdud), xarici və yaxud qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edir. (1) Sığorta bazarının keyiyyətli inkişafı şəraitində sığorta həm dövlət daxilində, həm də xaricdə gerşəkləşə bilər. Bu sığortanın inzibati təsnifidir.

İstənilən təsnifləşdirilmənin qayəsi elə əlamətlərdən olmalıdır ki, bu bütün seqmentlərin qarşılıqlı əlaqələrini formalaşdırsın. Təsnifatın əsasında iki cəhətin nəzərə alınması lazımdır: sığorta obyektlərinin və sığorta mədəniyyətinin səviyyəsində fərqlər. Bunlara müvafiq olaraq iki təsnifləşdirmə tətbiq edilir: sığorta obyektləri üzrə və təhlükəlilik səviyyəsi üzrə. Birinci təsnifat ümumidir, ikincisi isə yalnız əmlak sığortasını əhatə etməklə sfera xarakteri daşıyır.

Sığorta münasibətləri icbari və könüllü formalarda icra olunur. Məcburi sığorta dövlət tərəfindən hüquq əsasında həyata keçirilməklə solumun maraqlarının təminatı üçün hüquqi və fiziki şəxslərin sığortalanmasıdır. Bu müvafiq sığortalanmış qrupların möhkəm müəyyən olunmuş sığorta ödənişinin reallaşdırılması deməkdir.

Yəni maddi zianların ödənilməsi və ya digər pul köməyi göstərilməsi lazım gəldikdə bu, təkcə fərdi zərərçəkənin mənafeyinə deyil, ictimai marağa da xidmət olur. Başqa cür desək, sığortanın icbari forması sığortaçını qoruyur. Ona görə də ictimai sığorta, hərbi qulluqçuların sığortası və digər sığorta forması bizim ölkədə

icbari sığortadır. Hər bir ölkədə icbari sığorta obyektləri şəxslənmişdir. Məcburi sığortada aşağıdakı prinsipial əsaslar fərqləndirilir:

- Normativdə göstərilmiş obyektlərin icbari sığortasının bütünlüklə olunması. icbari sığorta qanununun rəllaşdırılması bir qayda olaraq hökumətin sığorta orqanlarına verilir. Bunun üçün sığorta cəmiyyətləri hər il bütün daxili bazar üzrə sığortalanmış əmlakların qeydiyyatını aparır, sığorta tədiyyələrinin hesablanması və müəyyənləşdirilmiş müddətə toplanmasını həyata keçirir.
- Qanunda göstərilmiş icbari sığorta obyektlərinin avtomatik olaraq əhatə etməsi. Yəni heç bir icbari sığorta əmlakı kənarda ola bilməz.
- Sığorta tədiyyələrinin ödənilməsindən asılı olmayaraq icbari sığortanın fəaliyyətdə olması. Sığortalananlar, müəyyənləşdirilmiş sığorta tədiyyələrini ödəmədiyi vaxtlarda məsələyə inzibati qaydasında baxılır.
- İcbari sığortanın zamanla məhdudlaşdırılmaması. Sığortaçının sığortalanmış obyektədən istifadə etdiyi bütün müddət zamanı məcburi sığorta tətbiq olunur . Ancaq sahıbsız və pis vəziyyətdə olan əmlak bu sığortaya aid olunmur. Əmlakın digər şəxsə keçməsi vaxtı sığorta saxalanılır. Bu sığorta ancaq sığortalanmış subyekt öldükdə və ya məhv olduqda öz əhəmiyyətini itirir.

Sığortanın bu tipinin həyata keçirilməsinə təminatı olan orqanlar normativ əsasında müəyyən olunur.

Məcburi sığortadan tamamilə ayrı olaraq sığortanın könüllü tipində sığortaçıların sığortalılar arasında müqavilərazılaşdırılaraq bağlanılır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq azad sığortanın hər növü üzrə normativlər müəyyənləşdirilir, dövlət sığorta nəzarəti xidməti orqanları tərəfindən icazə verilir. Bir qayda olaraq sərbəst sığorta polisi əvvəlcədən müəyyən olunmuş sığorta vaxtı üçün bağlanılır. Könüllü sığorta tipi aşağıdakı prinsipləri özündə ehtiva edir:

- Azad sığorta qanuni və üsulla könüllü əsaslarla tətbiq göstərir. könüllü sığortaya aid olan bütün əmlakları müəyyən edir. Konkret şərait sığorta normativləri vasitəsilə nizamlanır;

- Sığortada könüllü iştirak. Əgər sığorta prosesi şərtlərinə zidd normalard deyilsə, onda sığorta operatorunun obyektə sığorta haqqı yoxdur. Bu prinsip sığortalanmaya dair ilk tələbdən sonra sığorta polisini bağlamağa və ya bağlanmamasına təminat verir;

- Könüllü sığorta əmlaklarının müəyyən hissəsini əhatə edir. Çünki, heç də bütün insanlar sığortada iştirak etməyi arzu etmir. Bundan başqa, sığorta qaydalarına uyğun sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün bəzi istisnalar mövcuddur;

- Könüllü sığorta hər vaxt sığorta müddəti ilə daraldırmır. Müqavilədə vaxtın başlama və bitməsi şəffaf olaraq müəyyənləşdirilir. Sərbəst sığortada fasiləsizlik ancaq müddət bitməmişdən əvvəl təkrar müqavilənin bağlanması üsulu ilə müəyyənləşdirilir;

- Könüllü sığorta, sığorta tədiyyələrinin həm bir dəfəyə, həm də müntəzəm olaraq ödənilməsi qaydasında fəaliyyət göstərir. Könüllü sığorta polisi yalnız sığorta haqqlarının bir dəfəlik və ya daimi olaraq ödənilməsi şərtləri daxilində qüvvəyə minir. Respublikada və hər bir regionda sığorta sisteminin müvəffəqiyyətli inkişafı onun müstəqil fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dövlət sığortası münasibətləri inhisarsızlaşdırma və əks inhisar prinsipləri əsasında təkmilləşdirilməlidir. Respublika ərazisi daxilində sığorta obyektlərini və növlərini müstəqil müəyyən etmək, elmi hesablamalara əsaslanmaqla qiymət dərəcələrini müəyyənləşdirmək sahəsində ona tam sərbəstlik verilmişdir.

Respublikada vahid, müstəqil sığorta sisteminin yaradılması, onu dünya sığorta münasibətləri sistemindən qətiyyən ayırmamalıdır.(31)

2.2 Sığorta iqtisadi kateqoriyasının sığorta fondlarının zaman və məkan kontekstində idarəedilməsi rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi

Sığorta sisteminin inkişafını dayandıran əsas səbəblərdən biri bu sahədəki inhisarçılıqdır. Bazarda dövlət inhisarının qalması xidmətlərin çeşidinin, keyfiyyətin artımına, sağlam rəqabətə, yeni sığorta şirkətlərinin yaranmasına əngəl yaradır, inhisarçı şirkətlərin məqsədli qiymət endirimləri vasitəsilə rəqiblərini sıxışdırmalarına səbəb olur. Sığorta sseqmentində dövlət şəxsi sığortası mühüm yer yer tutur. Sığortaçıların şəxsi sığortaya olan istəyi onunla izah olunur ki, burada sığorta əlaqələri zəhmətkeşlərin yığımının spesifik təşkil formasını özündə ifadə etdirir. Şəxsi sığortanın cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, bir yandan sığorta olunmuş fərdlər müxtəlif gözlənilməz hadisələr olarkən müəyyən maddi məlumat qazanırlar. Deməli, risk xarakterli sığorta əlaqələri göz önündədir. Belə ki, sığortalının zədələnməsi, yaxud ölümü halında vətəndaşlara ödəniş verilir.

Başqa bir istiqamətdən şəxsi sığorta polisləri üzrə sığorta münasibətlərinin yığım xarakteri ondan ibarətdir ki, hər hansı sığortalıya imkan yaradılır ki, əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətə pul əldə etsin. Bundan əlavə, şəxsi sığortanın yığım xarakteri ondan ibarətdir ki, fərdi müqavilələr üzrə sığorta məbləğlərinin verilməsi əvvəlcədən nəzərə alınmış hadisələr ərəfəsində nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatında ölkəmiz üçün təzə sığorta sahəsi olub, ayrı-ayrı fəaliyyət nəticəsində digər şəxslərə vurulacaq zərər məsuliyyəti ayrıca sığorta obyektinə kimi ifadə olunur. Əmlak və şəxsi sığortadan fərqli şəkildə məsuliyyət sığortasının başlıca məqsədi üçüncü fərdlərin iqtisadi maraqlarının sığorta maraqlarının təşkil olunmasından ibarətdir. Qeyd olunan sığorta sahəsinin səciyyəvi xüsusiyyəti odur ki, orada sığortaçı və sığortalı yanaşı qabaqcadan məlum olmayan fiziki və hüquqi fərdlər də sığorta münasibətlərinin obyektini çevrilir.

Məsuliyyət sığortası tərkibində ən başlıca yerlərdən birini nəqliyyat vasitələri sahiblərinin vətəndaşlıq məsuliyyəti tutur. Bu sığorta öz daxilində sığorta olunanın sığorta hadisəsi nəticəsində digər şəxsə vurduğu ziyanın ödənilməsi məsələsini ifadə edir. Bu sığorta tipində əvvəlcədən dəqiq iki obyekt – sığorta təşkilatı və nəqliyyat sərəncamçısı bəllidir. Həmin iki şəxs qanunçuluq əsasında münasibətə girərək gələcəkdə yarana biləcək biləcək zərərçəkmə, ona dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün xüsusi sığorta büdcəsi yaradırlar. Bu sığorta tipində əvvəlcədən bəlli olan sığortalı mövcud olmur. Sığorta prosesi zamanı ziyan hesablanarkən cari qiymətlər əsas götürülür və məbləğlər hesablanır. Ziyan məbləğinə bumlar aid edilir: ziyan çəkənin qazancı, ziyan çəkənin himayəsində olanların tərkibi, əmək qabiliyyətini itirmə dərəcəsi və zədələnmiş əmlakın qiyməti.

başqa sığorta növlərində olduğu formada bu da ola biləcək hər hansı bir riskə, və vurulacaq ziyana qarşı əvvəlcədən edilmiş tədbir kimi dərk edilir.

Bu göstərilən sığorta növündən əlavə digər törəmə sığorta tipləri də vardır ki, onlar bunlardır:

Bitkilərin məhsullarının seldən sığortası, hava gəmilərinin sığortası, quraşdırma sığortası, maşın sınması sığortası, oğurluq sığortası, neft və qaz yataqlarında qazmat və şsxarma işlərinin aparılması sığortası, şüşə sınmasına qarşı sığorta, alov və digər əlavə risklərlə əbağlı gəlir itkisi sığortası, cihaz sığortası, gəmi sığortası, tikinti sığortası, qiymətli şeylərin daşınması sığortası, nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sərbəst sığortası, bank fəaliyyəti sığortası, xaricə gedən şəxslərin və bədbəxt hadisə sığortası, könüllü tibbi sığorta, fərdi qəza sığortası, əmlakın yanğından və digər əlavə risklərdən sığortası, yanğından icbari sığorta, üçüncü şəxslər qarşısında mülki məsuliyyət sığortası, sərnəşinlərin məcburi sığortası, işverənin məsuliyyətinin sığortası (8) Qısaca sığortanın tipləri dedikdə, tarif dərəcələri üzrə müəyyən miqdarda sığorta məsuliyyətinə müvafiq olaraq, mahiyyətə oxşar olan konkret obyektlərin sığortası tutulur. Sığortaçılarla sığorta olunanlar arasında sığorta münasibətləri

müəyyən növlərə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bunlar yuxarıda qeyd olunan sığorta növləri başa düşülür

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin məzmunu onların öz vəsaitinin və sığorta fondlarının “qaytarılma”, “diversifikasiya”, “gəlirlilik” və “likvidlik” şərtləri ilə yerləşdirilməsindən ibarətdir. Göstərilən prinsiplər hazırda beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş prinsiplərdir. Ona görə də, bu prinsiplərin hər biri üzərində fərdi şəkildə dayanmaq zəruridir.

- Şaxələndirmə prinsipi (və ya “qarışdırma və səpələmə” prinsipi) investisiya çantasının ümumi riskini və mədaxil itkisini azaltmaq məqsədi ilə bu şantanın bir-biri ilə əlaqədar olmayan fərqli aktivlərdən yaradılmasını nəzərə alınır. Deməli, şaxələndirmə prinsipi investisiya risklərinin birləşdirilməsi təyinatına sahib olmaqla, aktivlərin ayrı-ayrı istiqamətlərdə investisiya olunmasını, həmçinin göstərilən aktivlərin bir təyinatla investisiya edilmiş hissəsinin xeyli investisiya obyektində saxlanmasını ehtiva edir.

- Likvidlik prinsipi sığorta polisləri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin sığorta məbləğlərinin verilməsi ilə bağlı sığortaçının vəzifələri formalaşdıqda onların nominal məbləği saxlanılmaqla tez bir zamanda kəsiyində nəğd pula çevrilmək imkanını ehtiva edir. Qeyd edək ki, ən yüksək likvidliyə malik olan vəsait sığortaçının xəzinəsində olan pul vəsaiti qəbul edilir.

Bölüşdürmə prosesində həyata sığorta xidmətinin göstərilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin digər tiplərində olan eyni proseslərdən fərqlənir. Halbuki, məhsul istehsal edən müəssisə istehsal olunan məhsul istehlakçının mülkiyyətinə ötürüldükdən sonra istehlakçıdan pul alır. Sığorta məhsulunun göstərilməsi prosesi isə tamamilə başqa formada yerinə yetirilir. Yəni, sığortalı sığorta müqaviləsinin vaxtının başlanğıcında sığortaçıya sığorta mükafatı ödəyir. Sığortaçı isə sığorta məhsulunun göstərilməsini sığorta hadisəsinin baş verməsindən asılı olaraq müəyyən vaxt keçdikdən sonra reallaşdırır.

Sığorta sahəsində münasibətlər «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, ölkəmizin digər normativ hüquqi aktları və beynəlxalq müqavilələri, habelə Maliyyə Nazirliyinin normativ hüquqi sənədləri ilə tənzimlənir.(6)

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsinə və etibarlı formada həyata reallaşdırılmasına, sığortalıların hüquq və vəzifələrinin qorunmasına yönəldilir, sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsini, sığorta sferasında fiziki və hüquqi şəxslərin peşə fəaliyyəti göstərmələrini nizamlayır, sığorta sahəsində dövlətin preroqativlərini müəyyənləşdirir.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanunla sığortaşılarda təşkilati əsasları, sığortaçı kimi fəaliyyətdə olması üçün tələb olunan qaydalar və tələblər, sığorta segmentinin peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinin ümumi əsasları, sığorta müqaviləsinin bağlanması, müqavilədən irəli gələn münasibətlərin tənzimlənməsi qaydaları, sığortaçıların və sığortalıların hüquq və vəzifələri, sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsasları, habelə sığorta fəaliyyətinə nəzarətin forma və məqsədləri müəyyən edilmişdir. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun sığorta segmentinin həyata keçirilməsinin , sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar münasibətlərin nizama salınması vasitəsi kimi sığortanın bazar mexanizminin iqtisadi əhəmiyyətli sahələrindən biri kimi yaradılmasında mühüm yerlərdən birini tutur .(15)

Sığorta polisində irəli gələn münasibətlərin nizamlanmasından ötrü həmçinin ölkəmizin Mülki Məcəlləsinin 50-ci (Sığorta) fəslində geniş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.(5)

Vurğulamaq lazımdır ki, mövcud normalara əsasən sığortanın zəruriyyəti müəyyən növləri məcburi qaydada həyata keçirilə ki və belə icbari sığortaların aparılması ölkəmizin müvafiq icbari sığorta normativləri ilə nəzərdə tutulmalıdır. Məcburi sığorta müqavilələrindən doğan münasibətlər müvafiq məcburi sığorta normativləri ilə tənzimlənir. İndi ölkəmizdə aşağıdakı normalar əsasında icbari qaydada reallaşdırılır:

Sığorta hadisələrinə görə ödənişlər isə 13358 min manat olmuşdur ki, ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 5.11% artım deməkdir. Sığorta hadisələri üzrə ümumi ödənişlər isə, yığımlarla müqayisədə 12.98% olmuşdur.(31)

**2016-cı ilin yanvar ayı üzrə hesablanmış sığorta haqları
və sığorta ödənişləri haqqında
M Ə L U M A T
(təcili məlumatlar əsasında)**

(manatla)

Sığortaçının adı	Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri
“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	521 565,07	609 977,67
“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 610 343,40	663 911,94
“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	312 489,42	159 706,02
“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	758 950,65	237 815,33
“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 390 879,90	2 505 302,46
“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 916 966,47	993 583,35
“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 159 982,57	562 653,56
Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	1 037 605,00	762 445,00
“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	253 336,30	259 890,22
“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 058,66	60,00
“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	53 407,81	74 833,84
“Başak İnəmə Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	72 102,96	4 155,41
“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 400 373,78	160 629,51
“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	105 956,47	165 609,03
“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	141 347,88	685,56
“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 034 938,25	108 704,00
“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 111 364,56	1 750 786,14
“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	35 221 493,18	3 287 586,57
“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 013 170,00	2 195,00
“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	49 387,40	30 452,86
“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 299 782,11	589 626,87
“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	389 304,04	424 538,81
“Qala Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 850 181,35	0,00
“İPƏK YOLU SİĞORTA” ASC	8 587 524,90	2 102,09
“Əmrah Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 048,71	1 013,00
YEKUN	76 297 560,84	13 358 264,24

Əlbəttə, bütün bu göstəricilər Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafı üçün düzgün seçilmiş strategiyanın, siyasi və iqtisadi kursun nəticəsidir. Hazırda Azərbaycanın sığorta bazarında 643 şəxs sığorta agentli fəaliyyət göstərir. Hazırda agent fəaliyyətilə 46 hüquqi, 597 fiziki şəxs məşğul olur.

2011-ci ildən etibarən sığorta agentlərinin sayı artmağa başlamış və bu da bilavasitə “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. 2009-cu ildə 14 hüquqi, 187 fiziki, 2010-cu ildə 1 hüquqi, 62 fiziki, 2011-ci ildə 11 hüquqi, 108 fiziki, 2012-ci ilin ötən dövründə isə 20 hüquqi, 240 fiziki şəxs lisenziya alaraq sığorta agentli kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Ayrı-ayrı şirkətlərə gəldikdə isə, ən çox ödəniş edən şirkət “Paşa Sığorta” şirkəti ASC 3,287,586.57 manat olmuşdur. İkinci yerdə isə Atəşgah şirkəti (2,505,302.46 manat) olmuşdur.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SIĞORTA İNSTİTUTU VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1 Milli siğorta sisteminin təkamülü və onun təkmilləşdirilməsi yolları

Günümüzdə bazar iqtisadiyyatı kontekstində bazar infrastrukturunun meydana gəlməsi, əmtəə(məhsul) istehsalçılarının azadlığı, istehsal münasibətlərinin təkamülü və maddi nemətlərin bölüşdürülməsində dövlətin inzibati gücünün kəskin surətdə endirilməsi, milli siğorta bazarının meydana gəlməsi prosesini, həmçinin bu bazarın tərkibini və inkişaf meyillərini kəskin surətdə dəyişməsinə səbəb oldu.

Siğorta bazarının ən ümdə istiqaməti gələcək dövrdə onun inkişafının daha da artırılması, iqtisadiyyatın stabilliyi və yüksək zirvələrə çatmasının əsas meyarı iqtisadi proseslərin siğorta təminatı, ölkəmizin ümumi daxili məhsulunda(ÜDM) siğorta kateqoriyasının payının artırılmasıdır.

Respublikada siğorta sinfinin təkmilləşdirilməsində siğorta bazarının formalaşdırılması və hüquqi bazasının meydana gəlməsi önəmli əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda Müstəqillik dövründən etibarən Ölkəmizdə Dövlət Siğorta Kommersiya Şirkəti ilə bərabər özəl siğorta təşkilatları və şirkətləri formalaşaraq meydana gəlməyə və ildən ilə inkişaf etməyə başlamışdır. 1993-cü ildə qəbul olunan “Siğorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycanda siğorta bazarının inkişafı üçün geniş fərsətlər açdı. Amma siğorta bazarı inkişaf etməyə başladıqca mövcud olan 1993-cü il qanununun dəyişdirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsinin vacibliyi meydana gəldi. Bundan sonra 1999-cu ildə ölkəmiz Azərbaycanda siğorta kateqoriyasına olan tələb və təkliflər nəzərə alınaraq “Siğorta haqqında” yeni 1 qanun qəbul edildi. Həmin qanun ölkədə siğorta sisteminin həyata keçirilməsini və onun inkişafına nail olunması , siğortalıların (siğorta olunanların) hüquq və mənafeələrinin qorunmasını , siğorta şirkətlərinin maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsini, siğorta sektorunda fəaliyyət göstərən həm fiziki və həmçinin hüquqi şəxslərin peşə fəaliyyətinin, siğorta

şəhadətnamələrindən meydana gələn münasibətlərin tənzimlənməsini və sığorta sektorunda müvafiq dövlət təşkilatlarının səlahiyyətlərinin təyin edilməsini özündə birləşdirmişdir.

Sığorta sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatın təşkilatlara, əhaliyə, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta növlərinin artırılmasında mövcud olan bütün sığorta şirkətləri üçün bərabər şərait təşkil olunmalı, sığortalılar qarşısında yaranan vəzifələrin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar nümayəndələrinin, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin müdafiə olunması təmin olunmalıdır.

Bu səbəbdən də maliyyə-iqtisadi, həmçinin normativ-hüquqi baza yaradaraq, iqtisadi sabilliyin və bazarın iqtisadi təhlükəsizliyin əsas amillərindən biri olan sığortanın rolunun artırılması, sığorta bazarının, sığorta şirkətlərinin qüvvədə olan qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunması üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət kontrolu sisteminin gücünün artırılmasının təmin olunmasıdır.

Ölkəmizin sığorta bazarının önündə duran mühüm vəzifəsindən biri də məhz sığorta segmentinin icbari və könüllü tiplərinin inkişafının artırılması və onların stimullaşdırılmasıdır.

İcbari sığorta növündə büdcənin vəsaitlərinin ən az şəkildə xərclənməsi yolu ilə dövlətin maraqlarını yarana biləcək qəzalardan və təbii fəlakətlərdən ən optimal formada müdafiəsini nəzərdə tutur. Elə bu məqsədə çatmaq üçün müvafiq obyektlərin inventarizasiyası prosesini təşkil etmək, həmin obyektlərin mövcud olan dəyərlərini ölçmək və sığorta müdafiəsinin yerinə yetirilməsi mənbələrinin axtarılması vacibdir.

İcbari şəkildə sığorta olunanlara və faydalanan şəxslərə zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və sığortalıların vəsaitləri hesabına şirkətlərin təsərrüfatsızlıq faktlarının gizlədilməsi

məqsədinə yönəldilmiş hərəkətlərin maliyyələşdirilməsi işlərinin istisna olunması prinsipinə əsaslanmaq lazımdır.

İcbari sığorta tipi üzrə sığorta ödənişlərin, yəni zərərlərin təmin olunması məqsədi ilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondları yaradılması yaxşı olardı. İcbari sığorta növünün inkişaf etdirilməsinin əsas meylləri aşağıdakılardır:

- Dövlətin icbari sığortası növünün , həmçinin icbari sığortanın həyata keçirilməsi prosesində nəzarətin artırılması;

- Geniş risklərə və zərərlərə məruz qalan sığorta olunan obyektlərin yarana biləcək təbii fəlakətlər və qəzalar sonucunda xeyli miqdarda zərərlər dəymiş fiziki şəxslərin, həmçinin hüquqi şəxslərin icbari sığortası növlərinin həyata keçirilməsi. (Buraya göstərilən sığorta növlərinə nümunə kimi aşağıdakıları göstərmək olar- sənaye müəssisələrinin daxili (texnogen) mənşəli qəzalardan sığortası, əmlakın təbii fəlakətlərdən və yanğından sığortası, təhlükəli yüklərin yerdəyişməsi zamanı çox böyük qəzalar nəticəsində zərər dəyməsi halından sığorta və s.)

İcbari sığorta növü üzrə dəymiş zərərlərin, yəni sığorta ödənişlərinin təmin olunması məqsədilə mərkəzləşdirilmiş qaydada təminat fondları yaradılması müsbət olar.

Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məhsul istehsalı, işlərin həyata keçirilməsi və sığorta xidmətlərin göstərilməsi nəticəsində 3-cü şəxslərə dəyən zərər ilə bağlı məsuliyyət sığortası növünün, bununla yanaşı həkimlərin, auditorların, iqtisadi idarəedicilərin peşə fəaliyyətində məsuliyyətinin sığortasının həyata keçirilməsini tələb etməkdədir. Məhsul istehsalçılarının və xidmət təqdim edənlərin ayrı-ayrı siniflərinin məsuliyyət sığortasının həyata keçirilməsi onların mövcud fəaliyyət üzərində optimal, effektiv nəzarətin yerinə yetirilməsinə, göstərilən xidmətlərin dövlət nəzarətinin düzgün və effektiv bir şəkildə mexanizminin olmadığı

istiqamətlərdə istehsalçıların hüquqlarının qorunmasını təmin etməyə imkan verəcəkdir. (4)

Sığorta xidmətləri bazarının təməlini, bazarın inkişafını könüllü sığorta növü sistemi təşkil etməkdədir. Şəxsi könüllü sığorta sisteminin inkişafı prosesində əhəmiyyət təşkil edən sığorta tipləri məhz həyat sığortası və pensiya sığortasıdır.

İlk növ olan həyat sığortası növü sığorta sisteminin önəmli bir sahəsidir və iqtisadiyyatın uğurlu şəkildə inkişafını təşviq edən böyük həcmli yatırım (investisiya) ehtiyatlarının sabit və ənənəvi mənbəyi hesab olunur. Azərbaycanda zəif inkişaf edən həyat sığortası növünə diqqəti biraz artıraraq. Hal-hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) yatırımların (investisiyaların) 80%-dən çoxu məhz həyat sığortası növünün payına düşür. Azərbaycanın fond bazarında müxtəlif qiymətli kağızların yaranması və yaranan başqa dinamik proseslər ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya yatırılmasını artırır. Bu kontekstdə uzunmüddətli həyat sığortası növünün inkişaf etdirilməsi üçün stimül sığorta şəhadətnamələri (müqavilələri) üzrə toplanılan məbləğlərin sığortalılar (sığorta olunanlar) və sığorta etdirənlər tərəfindən əldə edilməsinə təminat sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Belə ki, həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi sığortaçıların sadəcə olaraq ixtisaslaşmasına deyil, həmçinin aktuallar institutunun meydana gəlməsinə və də sığorta dərəcələrinin (yəni sığorta tariflərinin), sığorta ehtiyatlarının hesablanması, investisiya layihələrinin təhlil olunması və proqnozlaşdırılması ilə bağlı aktual olan fəaliyyətin əsaslarının qanunvericiliklə müəyyən olunmasının düzgünlüyünə, dəqiqliyinə aparır çıxarır.

Diaqram 3.1**Həyat sığorta bazarında pay sahibi olan sığorta sinifləri**

Mənbə: www.banker.az/ (40)

Sığorta bazarının inkişaf meyllərinin önəmli istiqamətlərindən biri də icbari tibbi sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Bu sığorta sinfi, sosial istiqamətə sahib olmaqla bərabər icbari sosial sığorta və də sosial təminat sistemini tamamlamaqdadır. Çünki, pensiya islahatlarında məhz sığorta əhəmiyyətli rol oynayacaq. Qeyri-dövlət (dövlət olmayan) pensiya fondları ilə bərabər sığortaçıların da sığorta məvhumunun hüquqi tənzimlənməsi xüsusiyyətləri diqqətə alınaraq icbari pensiya sığortası növündə iştirakı sığorta sisteminin subyektlərinin qanunvericiliklə müəyyən olunan vahid prinsiplərinə əməl edilməsini nəzərdə tutmaqdadır.

Digər tərəfdən, sığorta sisteminin başqa bir geniş sahəsi sayılan əmlak sığortası növünün ölkəmizdə inkişafı meyllərinin perspektivləri hədudsuz hesab olunur. Həm istehsal, həm də qeyri-istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi bu sığorta sinifləri üçün böyük həcmdə sığorta obyektlərinin yaradılmasına zəmin

yaradır. Bu kontekstdən baxdıqda, tikililərin sığortası, kənd təsərrüfatı obyektlərinin sığortası, yüklərin sığortası, yeni texnika və texnologiyalarının sığortası, xammal və məhsulların sığortası, nəqliyyat vasitələrinin sığortası, avadanlıqların, və digər sığorta tipləri ölkəmizdə perspektivli sahələr hesab oluna bilər. Bu vəzifənin əsas həlli yollu isə taktiki addımlar çərçivəsində reallaşdırılmalıdır.

Bu çərçivədə qarşıda duran əsas məsələlərdən ən önəmlisi və ən aktualı isə məhz sığortaçıların (sığorta şirkətlərinin) ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin, artırılmasının təmin olunmasından ibarətdir. Beləliklə, bazar münasibətləri inkişaf etdikcə sığorta sistemi sahəsinə olan tələb də artmağa davam edir və bəlli olduğu kimi tələb və təklifin tarazlaşması bazar iqtisadiyyatının ən vacib prinsipi hesab olunur. Hal-hazırki dövrdə sığorta bazarına olan tələbin səviyyəsi, yəni ki, sığorta risklərinin həcmi 10 milyon manatlarla ölçülür və ölkəmizin sığorta şirkətləri bu tip risklər üzrə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə güvənli və etibarlı təminat yaratması məqsədi ilə bu tip riskləri təkrar sığortaya ötürmək kimi bir məcburiyyət qarşısında qalırlar. Günümüzədək əldə olunan iş təcrübəsi və yerli xüsusiyyətləri nəzərə alaraq sığorta şirkətləri əhalinin tələbatına istiqamətlənmiş yeni növ sığorta sinifləri inkişaf etdirməlidirlər. (33)

Sığorta təşkilatlarının öz üstlərinə götürdükləri sığorta riskləri kontekstində onların öhdəlikləri ehtiyat fondları və digər aktivlərlə təmin olunmaqdadır.

Sığorta sistemində ən önəmli məsələlərdən biri məhz “Sığorta daxili”nin yaradılmasıdır. “Sığorta daxili” - müəyyən risklərin birlikdə sığortalanması halı üçün sığorta təşkilatının birliyidir. “Sığorta daxili” əsas etibarilə böyük, təhlükəli, iri və praktikada yeni olan sığorta risklərinin sığortaya qəbul olunması zamanı yaradılmaqdadır.

Hazırki günümüzdə ölkəmizdə əmlakın sığortalanması sinfi üzrə sığorta daxili fəaliyyət göstərir. Bundan sonra da gələcəkdə sığortanın başqa növləri üzrə də sığorta daxilinin yaradılması prosesi üzrə işlər davam etdirilməlidir.

Sığorta bazarının inkişaf etdirilməsində və tənzimlənməsi prosesində peşəkar sığorta kadrlarının mövcud olması əsas amillərdən biri hesab olunur. Məhz bu məqsəd ilə Maliyyə Nazirliyinin təklifi və təşəbbüs ilə 2003-cü tədris ilindən etibarən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində (ADİU) sığorta ixtisası qrupunun yaradılaraq fəaliyyətə başlaması qərara alınmışdır.

Azərbaycanda əsas qoyulan sığorta bazarının mövcud olan qanunvericilik sənədləri əsasında tənzimlənməsi və inkişafı prosesində dövlətin apardığı siyasətin düzgün şəkildə qurulması, əhali arasında kütləvi informasiya vasitələri (KİV) ilə (mətbuat, radio və televiziya), idarə, müəssisə və təşkilatlarda həyata keçirilən birgə tədbirlərdə sığortanın önəmi, əhəmiyyəti, həmçinin onun cəmiyyətdə olan rolu haqqında izahat işlərinin təşkil olunması və ölkə əhalisinin sosial vəziyyət, həmçinin iqtisadiyyatın inkişafı çox mühüm önəm daşıyır.

Hazırda bazar iqtisadiyyatı kontekstində ölkəmizin iqtisadiyyatına cəlb edilmiş xarici yatırımların (investisiyaların) ölkə daxilində fəaliyyətdə olan sığorta şirkətləri tərəfindən sığortalanması prosesi üçün onların maliyyə imkanların çoxalması və beynəlxalq sığorta bazarının ödəmə qabiliyyəti, etibarlılıq reytinglərinin artırılmasının, bununla yanaşı xarici ölkələrin təkrar sığortaçı şirkətləri ilə önəmli əməkdaşlıqlarının qorunmasını tələb etməkdədir.

Sığorta sisteminin, sığorta bazarının hazırki müasir dövrdə inkişaf etdirilməsi prosesində əhalinin sosial vəziyyətinin aşağı olması, fəaliyyətdə olan böyük şirkət və təşkilatların sayının azsaylı olması, Sovet Sosial Respublikaları İttifaqı dövründən bu yana öz həyatlarını və övladlarını sığortalamış vətəndaşlara indeksləşdirilmiş qaydada sığorta məbləğlərinin verilməsi, həmçinin bunun nəticəsində həyat sığortası növünə olan inamsızlığın çoxalması, sığorta növləri üzrə ixtisaslaşdırılmış sığorta şirkələrinin təəssüf ki formalaşmaması, sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, bununla yanaşı, sığorta ekspertlərinin, hüquqi

şəxs kimi meydana gələn sığorta şəbəkələrinin və vergi ödəyiciləri qismində dövlət qeydiyyatından keçmiş fiziki şəxs sığorta brokerlərinin olmaması və respublika daxilində təkrar sığorta təşkilatlarının yaradılması ən önəmli problemlərdən biri hesab olunur.

Mövcud sığorta bazarının inkişaf etdirilməsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri məhz regionlarımızda fermer fəaliyyətinin inkişafının zəif olması, əhalinin sosial vəziyyətinin, sığorta xidmətlərinin aşağı səviyyədə olması təşkil edir. Yəni, müvafiq regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, şəhər və rayon bölgələrində, qəsəbə və kəndlərdə yaşayan vətəndaşların əmlak hüquqlarının sığortalanması məqsədilə dövlət proqramının qəbul olunmasını və buna bağlı olaraq müvafiq qanunvericilik aktlarının qəbul olunmasını tələb etməkdədir.

Azərbaycanda sığorta çeşidlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə, həmçinin sığortalıların tələb və təklifləri nəzərə alınaraq həyata keçirilməsi, sığorta məbləğlərinə tətbiq olunan stavkaların (faizlərin) düzgün seçilməsi, hesablanmış sığorta haqları üzrə güzəştlərin tətbiq olunması və sığorta bazarı üzrə dövlət nəzarətinin hazırkı dövrün tələblərinə uyğunlaşdıraraq möhkəmləndirilməsi sığorta sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

Bu sahədə sığortaçılara etibarlı şəkildə sığorta təminatının verilməsinə və sığorta çeşidlərinin beynəlxalq sistemə yaxınlaşdırılmasında yaranan sığorta risklərinin təkrar sığorta sistemində verilməsi önəmli rol daşıyır. Sığortaçıların böyük qismi kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinə sahib olmadığından çox böyük risklərin sığortasını həyata keçirməkdə aciz qalırlar. Buna baxmayaraq, risklərin müəyyən bir hissəsini təkrar sığorta sistemində ötürmək yolu ilə sığorta şirkətləri öz müştəriləri, yəni sığortalılar qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilirlər.

Bu kontekstdə keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə, həmçinin, ölkəmiz Azərbaycanda Milli sığorta bazarının qorunması məsələsi önəmli məsələlərdən biri hesab olunmaqdadır. Məhz bu səbəbdən də sığorta təşkilatlarının maliyyə

gücünün artırılması yolu ilə bu məsələni aşağıdakı iki istiqamətdə həyata keçirmək mümkün hesab edilə bilər.

a) Sığorta şirkətlərində sığorta daxillərinin yaradılması üzrə məsələlərin qaydaya salınması;

b) Daxili bazarda təkrar sığorta təşkilatlarının yaradılması.

Ölkə iqtisadiyyatında bazarda peşəkar təkrar sığortaçılara daima tələb olduğu üçün onların təşkil olunması zəruri hesab olunur. Praktika bunu göstərir ki, ölkələrin çoxunda dövlət maliyyəsinin bilavasitə yardımını sayəsində müəyyən mərhələlərlə bu tip şirkətlər yaradıla bilər. Elə bu səbəbdən Qərb sığortası bazarında kapitalın bir yere toplanması, başqa sözlə təmərküzləşməsi prosesi çox sürətlə artdığından bu tip şirkətlərin yaradılması prosesində dövlət səviyyəsində normativ aktların, sənədlərin qəbulu sürətləndirilməlidir. Bu problemlərin bütünü sığorta nəzəriyyəsi çərçivəsində qloballaşma problemi kimi xarakterizə olunmaqdadır. Bu kontekstdə daxili (milli) sığorta bazarımızın günün tələblərinə uyğun səviyyədə qloballaşan iqtisadiyyata inteqrasiyası prosesi təmin olunmalıdır.

Bir digər məsələ isə, sığorta əməliyyatlarından vergitutmanın vergi sonrakı təkmilləşdirilməsi prosesinin zəruri olmasıdır. Uzunmüddətli sığorta növü əməliyyatlardan vergitutma prosesi ən önəmli risklərdən fiziki və hüquqi şəxslərin effektiv bir şəkildə müdafiəsi üçün stimül olmalıdır. Ölkəmiz Azərbaycan Respublikasında sığortaçıların əməkdaşlığı iqtisadi və milli mənafeələr diqqətə alınaraq könüllülük və də bərabərlik prinsipləri çərçivəsində qurulmalıdır. Məhz bu istiqamətlərin ən mühüm vəzifələrindən biri isə ölkəmizdə, həmçinin dünya sığorta bazarının əməkdaşlığının daha çox inkişafı və dərinləşməsidir. Bununla bərabər sığorta bazarının inkişaf etməsi üçün Azərbaycanın Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyasına üzv olaraq qəbul olunması gözəl nəticələr verərdi.

Müxtəlif sahələrdə baş verə biləcək qəzalar və bədbəxt hadisələr, gözlənilməz təbii fəlakətlər nəticəsində ölkənin iqtisadiyyatına, həmçinin vətəndaşların və hüquqi şəxslərin əmlakına və də əmlak mənafeələrinə dəyə biləcək zərərlərin vaxtında və zamanında ödənilməsinin təmin olunması, bu

məqsəd çərçivəsində dövlətin büdcə xərclərinin aşağı salınması, sığortalıların hüquqlarının və mənaflərinin müdafiə olunmasına təminatın verilməsi, ölkədə sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq sığortası bazarına integrasiya olunması prinsipinin sürətləndirilməsi, bununla yanaşı sığorta işində nəzarət prosesinin artırılması məqsədilə vurğulanan tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruri hesab olunur və çoxlu səy tələb etməkdədir. Amma respublikamız Azərbaycanda aparılmış olan xeyli islahatlar nəticəsində sığorta bazarının qismən problemlili sığorta bazarı olması Ölkə Prezidenti cənab İlham Heydər oğlu Əliyevin sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi prosesində həyata keçirdiyi siyasəti aşağıdakı sadalananları sübut etməkdədir.

Bu məsələ məlumdur ki, dövlətin qəbul etdiyi qanuna əsasən 2016-cı ilədək sığorta şirkətlərinin büdcə portfeli (vəsaiti) 5 (beş) milyon manata kimi artırılmalıdır. Bir çoc ekspertlərin fikrinə əsaslansaq, bu ünsür sığorta bazarının inkişafına, biznesdəki şəffaflığa, bazardakı sağlam rəqabətə, sığortalılar və sığortaçılar arasında olan inamın artmasına səbəbolacaqdır.

Bu sahədə sığorta mütəxəssislərinin düşüncəsinə görə, sığorta şirkətlərində çalışan əməkdaşların sayının bir qədər çox olması sığorta şirkəti daxilində xərclərin artmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də sığorta şirkətləri əsas keyfiyyət prinsipini üstün tutmalıdır, yəni ki, daha professional. İşini daha yaxşı bilən kadrlarla çalışmalıdırlar və də şirkətin işçiləri arasında daha çox marketoloqlara, həmçinin yardımçı fəaliyyət ilə məşğul olan sığorta agentlərinə və sığorta brokerlərinə üstünlük verməlidirlər. Çünki, yeni yaranmış sığorta növlərinin əhali arasında təqdin olunması, tanınması və düzgün formada əhaliyə aşılınması üçün məhz reklama və sığorta vasitəçilərinə ehtiyac duyulmaqdadır. Günümüzdə sığorta tədiyyələrinin adambaşına olan həcmi təqribən 49 manata bərabərdir, bu rəqəm məqbul hesab olunaraq, 2020-ci ilədək bu rəqəmin 120-130 manata qədər çatdırılması mümkün görünür. Ölkənin sığorta bazarında olan yığımları 1 milyard manata çatdırmaq üçün bu yığımların illik 25 faiz artımı buna kifayət edəcəkdir. Onu da qeyd edək ki, son on il dövrü ərzində sığorta

tədiyyələrinin illik artım göstəricisi orta hesabla 23 faiz təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, ölkəmiz Azərbaycanın ümumi daxili məhsul göstəricisinin 70 milyard manat olacağı proqnozlaşdırılmaqdadır və 1 milyard manat olan yığım məqsədinə nail olunması sığorta tədiyyələrinin ümumi daxili məhsulda olan xüsusi çəkisini hal-hazırda olan 0,83 faiz səviyyəsindən 2,5 faizədək artmasını təmin etmiş olacaqdır.. Bununla birlikdə, maarifləndirmə prosesinin sistemli formada həyata keçirilməsi və əhəlinin sığorta şəhadətnaməsinin bağlanılmasının önəmini dərk etmələri bilavasitə olaraq sığorta yığımlarını da artırmış olacaqdır. Buna bağlı olaraq, sığorta bazarı investisiya bazarının bir çeşidinə çevrilərək, sığorta sisteminin investisiya vəsaitlərinin təşkil olunmasında iştirakına səbəb olacaqdır.

Ölkəmiz Azərbaycan 2018-ci ildə sığorta sektounun həcminə görə MDB ölkələri arasında üçüncü olmağı planlaşdırmışdır. Hal-hazırda isə sığorta bazarı ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişaf edən sahələrindən biri hesab olunur və sığorta sahəsinin inkişafına böyük diqqət yetirilir: "Məqsəd isə sığortanı ölkə əhəlisinə sosial yardımı yaxşılaşdıracaq, maddi zərərləri isə aradan qaldıracaq əlavə alətə çevirməkdir." (27)

3.2 Ölkəmizdə sığorta institutunun səmərəliliyinin artırılması imkanları və dövlət nəzarəti sisteminin tətbiqi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarı iqtisadi sistemin əsas elementlərindən biridir. Sığorta bazarı – əsas alqı-satqı obyektə xüsusi xidmət sığorta müdafiəsi olan və tələb-təklif əsasında formalaşan xüsusi pul münasibətləri sahəsidir.

Hesab edirik ki, 2018-ci ilədək MBNP bazarda uçotun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı sığorta bazarında prudensial normativlərin tətbiqinə, uçotun beynəlxalq standartlara, beynəlxalq audit tələblərinə uyğunlaşdırılması, sığorta şirkətlərində daxili auditin effektiv təşkilini və risklərin səmərəli idarə edilməsinə aid olan bir sıra qaydalar qəbul olunacaq.

Ancaq bütün bu problemlərə baxmayaraq, elmi baxımdan düzgün əsaslandırılmış sığorta siyasəti nəticəsində Milli sığorta bazarının gələcək perspektivli inkişafını təmin etmək mümkün olacaqdır.

İnanırıq ki, Azərbaycanın sığorta şirkətləri göstərilən fəaliyyətlərində yeni təcrübələr və imkanlar toplayıb beynəlxalq aləmdə güclü rəqabət qabiliyyətinə malik olan maliyyə qurumlarına çevriləcəklər.(31)

Sığorta, maliyyə kateqoriyası ilə üzvü formada əlaqəli olan iqtisadi anlayışdır. Maliyyə sferasında olduğu kimi, sığorta da pul resurslarının dövrünə və pul vəsaitinin bölüşdürülməsi əməliyyatında iştirak edən müvafiq məqsədli vəsaitlərin əmələ gəlməsi və istifadəsi üçün əsas olan məbləğə köklənir. Eyni anlamda sığorta sferası üçün maddi və mənəvi itkilərin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan mədaxil və yığılmış pul vəsaitinin paylanması ilə əlaqədar olan iqtisadi əlaqələrdə də xarakterikdir. buna görə də sığorta, pul ifadəsində olan dəyərin nəzərdə tutulan olunan dövrə ilə bağlıdır.

Sığorta anlayışının məqsədinin reallaşması xüsusi sığorta fondunun formalaşmasını ehtiva edən yeni mexanizm vasitəsilə baş tutur. Çünki, hətta sadə təkrar istehsal prosesində istehsal edən özünün «istehsal» maraqlarını ifadə etdikdə həm də özünün sığorta mənafeyini həyata keçirmiş olur. Öz əməyinin nəticələrini digər istehsalçıya realizə edən bu fərd, eyni anda öz istehsalının mümkün inkişafına zəmanət verir. Sosium tərəfindən iqtisadi qanunlar çələnginin geniş formatında və , dəyər qanunu əsasında əməyinin son nəticələrinin əldə olunması spesifik sığorta vəsaitinin yaradılmasına əsas təkan olur. istehsalçının məhsulunun sosium tərəfindən inikas olunması, sanki onun sığorta büdcəsinin yaradılmasına blanş verməsi kimi ifadələnir . bu zaman qeyd olunmalıdır ki, spesifik fondun formalaşması nə istehlakçının, nə də istehsalçının iradəsindən asılı olmadan, yəni subyektiv iqtisadi normativlər əsasında baş verir. Obyektiv imkan isə sığorta fondunun formalaşması üzrə xərjləri sosial dəyərin, başqa sözlə desək əmtəənin dəyərinin ayrılmaz tərkib elementinə çevirir. iqtisadi nəzəriyyə klassikləri də sığorta büdcəsinin yaradılması üzrə xərcləri məhsulun qiymətilə müstəqim şəkildə əlaqələndirmişlər

Deyilənlərdən belə fikrə gəlmək olar ki, məhsul istehsalçılarının sığorta mənafeələrinin reallaşmasının xüsusi mexanizmi kimi sığorta rüşeyim halında onların istehsal əlaqələrinin mürəkkəb «qammasında» apriori mövjudur.

Sığortanın məzmununun öyrənilməsi təhlil zamanı ən mühüm etaplardan biri də onun əsas xüsusiyyətlərinin aydın formada müəyyənləşdirilməsidir. Çünki, sığortanın məzmununda bu iqtisadi anlayışın əsas məzmunu ifadə olunmalıdır. iqtisadi mətbuatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi anlayışının digər kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərə onların fəvqəladə xarakterə malik olmasını aid edirlər

Sığortanın birinci vurqulanan əlamətini çıxdaş etməklə onun yerdəqalan digər eləmetlərini digər dəyər kateqoriyalarında da duymaq mümkündür. Məncə, bu xasseleri sığortanın özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aid etmək düzqun deyildir. Çünki, bu halda ifadə müəyyən iqtisadi anlayislara xas olan anti-spesifik və ümumi xüsusiyyətlərdən gedir.

Lakin, birinci xüsusiyyəti də qeyd etdikdə onları yalnız fəvqəladə hadisələrlə bağlamaq düzgün olmazdı, beləki, təcrübədən də məlumdur ki, sığorta təkcə ekstroordinar hadisələrlə deyil, həm də adi yəni, ordinar hadisələrlə baqlıdır

Sığorta – sosial istehsal prosesin fərdi risklərin ehtimalına əsaslanmış əlaqələr kompleksli olub, əbədi «təsadüf» anlayışı ilə baqlıdır. Nəticədə bu onun mahiyyətini və eləcə də onun amalını müəyyən edən ünsürdür.

Sığorta iqtisadi anlayışını xarakterizə edən aşağıdakı seciyyəri qeyd etmək olar;

5. Sığorta prosesi zamanı, sığorta hadisəsinin reallaşması nəticəsində maddi itrdkilərin zərərsizləşdirilməsinə yönəldilən pul vəsaitlərinin bölgüsü üzrə əlaqələr meydana çıxır. Bu cəhətlərinə görə sığorta, sosial istehsalın sığorta müdafiəsi anlayışına yaxındır.

6. Bir neçə təsərrüfatda olan ziyan məbləğinin birgə şəkildə bölgüsü ilə əlaqədar olan fərdlər arasındakı qapalı bölgü münasibətlər də sığorta əməliyyatları üçün səciyyəvidir. Ziyanın bu jür qapalı şəkildə paylaşdırılması, zərərçəkən müəsisələrin bir qayda olaraq, sığorta fərdlərinin sayından az olmasına istinad edir.

Ziyanın qapalı şəkildə paylaşdırılmasından ötrü sığorta iştirakçılarının müəyyən edilmiş sığorta tədiyyələrinin hesabına formalaşan məqsədli maliyyə-sığorta fondları formalaşır. Bu fondun vəsaitləri ancaq onu yaradan fərdlər tərəfindən istifadə olunduğu üçün, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü, onlar üçün paylaşdırılan ziyan miqdarını ifadə edir. Ona görə də, sığorta subyektlərinin əhatə dairəsi nə qədər böyük olarsa, sığorta tədiyyələrinin ölçüsü də bir o qədər az, sığorta isə daha səmərəli olur..

Ziyanın qapalı formada paylaşdırılması xüsusiyyəti sığortanı başqa maliyyə anlayışlarından əsaslı şəkildə ayırır. Məsələn, dövlət büdcəsinin mədaxili müəssisə və insanların ödəmələri hesabına formalaşır, ancaq səfərbər olunmuş pul kütləsinin istifadəsi, bu tədiyyəri ödəyən tədiyyəçilərin fəaliyyətindən fərqli olur.

7. Sığorta əməliyyatlarının itkinin nəinki məkan vahidləri üzrə, həm də müəyyən vaxtda bölüşdürülməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Sığorta edilmiş təsərrüfatlar arasında sığorta vəsaitlərinin il ərzində məkan jəhətdən səmərəli formada bölüşdürülməsi üçün xeyli böyük ərazi və sığorta olunan obyektlərin dərəcədə nəhəng olması tələb olunur. Yalnız bu şərtlərə icra etməklə, iri əraziləri əhatə edən təbii hadisələrin baş verməsi nəticəsində dəyən ziyanı bölüşdürmək mümkündür.

Qeyri adi hadisələrin baş verməsinin təsadüfi cəhətləri ilə əlaqədar olaraq, zərənin zaman üzrə paylaşdırılması bir təqvim ilinin çərçivəsindən çıxır. Fövqəladə hadisələr bir çox il baş verməyə bilər və bunların baş verməsi zamanı məlum deyil. Belə səbəbdən rezerv fondlarının yaradılması məqsədilə mədaxil edilən sığorta ödənişlərinin bir qisminin əlverişli il ərzində rezervdə saxlanılmasına ehtiyac yaranır.

8. Sığortanın fərdi xüsusiyyətlərindən biri də sığorta büdcəsinə səfərbər olunmuş pulun sığorta ödənişləri şəklində qaytarılması ilə bağlıdır. Sığorta ödənişləri 2 tərkibdən- mümkün ziyanın ödənilməsi üçün müəyyən edilən netto - ödənişlərdən və sığortanı reallaşdıran sığorta təşkilatının saxlanılması üçün ehtiva edilən əlavə xərjlərdən ibarət olan sığorta dərəcələrinə əsasən təyin olunur. Netto ödəmələrin miqdarı, müəyyən məkan miqyasında həyata keçirilən hesabat vaxtı üzrə olan mümkün ziyana əsasən müəyyən olunur. Ona görə də netto ödənişlərin qiyməti, müəyyən zaman kəsiyi ərzində zərərin ödəniş şəkli kimi elə həmin məkana qaytarılır. Vəsaitlərin verilməsi sığortanı kredit anlayışına yaxınlaşdırır. Bununla da sığorta təkcə maliyyə deyil, həm də kredit anlayışı kimi də fəaliyyət edir.

Sığorta prosesi zamanı formalasan bölüşdürüjü münasibətlərin yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri, ona belə tərifin verilməsinə imkan yaradır.

Sığorta təsərrüfat subyektlərinə dəyən fəvqəladə və digər ziyanın ödənilməsi və ya insanlara pul yardımının verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş məramlı sığorta fondlarının pul vəsaitlərinin yaradılması prosesində iştirak edənlər arasındakı qapalı paylaşdırıcı münasibətlərin xüsusi hasili kimi çıxış edir.

Sığorta anlayışının iqtisadi mahiyyətini bunun iqtisadi məzmunundan təcrid etmək lazımdır. Məlum olduqu kimi məzmun daimidir, mənə isə dəyişkən olaraq, içtiman-iqtisadi etapların hər birində özünün xüsusiyyətlə malik olur və sığortanın sosial-tarixi növlərini müəyyənləşdirir. Sığortaya verilmiş tərif iqtisadi mənası və müasir jəmiyyətdə olan məzmununu biruzə edir.

3.3 Milli sığorta sisteminin təşkilində dünya ölkələrinin təcrübəsinin tətbiqi yolları

Bazar iqtisadiyyatı sərbəst sahibkarlıq və onun müxtəlif növləri, gəlirin artmasını təmin etmək məqsədilə istehsalakin və xidmət sfarajarının istehlaka istiqamətlənməsi ilə xeyli səciyyələnir. Dövlət əmtəə istehsalı və dövranı prosesində, istehsalçılar və istehlakçılar arasındakı qarşılıq əlaqələrində heç bir

maneəçilik etmir, ancaq fəaliyyətin əsas növləri üçün bazar segmentinin vacib qaydalarını və qeyri-istehsal sferasının müəyyən sferalarında xüsusi qaydaları müəyyənləşdirir. Bir şox tələb xarakterli dövlət qərarları maliyyə-kredit, vergi, hüquq sisteminə və sair normalara xidmət edir.

Sığorta - istehsal əlaqələrinin mühüm ünsürlərindən biridir. O ümumən sosial istehsal prosesində meydana gələn iqtisadi itkilərin əvəzinin bərpası ilə əlaqədardır. Sadə təkrar istehsal prosesinin ən mühüm şərtlərindən biri istehsalın fasiləsizliyidir. Əgər sosial istehsal prosesi təbiət ünsürlərinin və digər neqativ hadisələrin nəticəsində formalaşırsa, onda cəmiyyət üçün belə hallardan ziyan çəkməmək istəyi əvvəlcədən tədbirlərin reallaşdırılması vacibdir. Beləki ictimai istehsal riskli səciyyə daşıyır. Bu risk birinci olaraq özünü solum və təbiətin dağıdıcı ünsürləri arasındakı ziddiyyətlərdə ifadə edir. Belə hallar cəmiyyətin iradəsindən asılı olmayaraq baş verir və onların mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq məramı sığorta müdafiəsindən yararlanır. Bu, ilk növbədə, özünü sosial istehsalın sığortalanması və ya müdafiəsi şəklində ifadə edir.

Sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təsisatları, hüquqi şəxs olub, sığorta fəaliyyətinə icazə verən icazəliliyə malik olmalıdırlar. Lisenziya verilməsi, onun inkarı, sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti üzərində konkret Nəzarəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Bu ofis tarif siyasətinə, zəruri ehtiyatların yaradılmasına, sığorta öhdəlikləri səviyyəsinə, maliyyə durumunun qiymətləndirilməsinə və s problemlərə nəzarət edir və onları nizamladır. Məlum olduğu kimi, müstəqil respublikamızda ilk sığorta şirkətləri 1991-cı ildən etibarən yaranmağa başlamışlar. 1993-cü ildə sığorta şirkətlərinin sayı 50-dan artıq təşkil etsə də, sonradan onların sayı get-gedə azalmağa başlamış və bu gün artıq sayı 36 olmuşdur. Keçən müddət ərzində ilk yaranan sığorta şirkətlərindən yalnız bir neçəsi öz mövqelərini qoruyub saxlamış, qalanlarının isə fəaliyyəti dayanmışdır. Qeyd olunan müddət ərzində bazar münasibətləri inkişaf etmiş, tələb və təklif formalaşmış, kəmiyyət keyfiyyətlə əvəz olunmağa başlamışdır. Artıq bu gün sığorta şirkətləri müasir standartlar səviyyəsində yaradılır. Lazımi əmək şəraiti

təmin edilməklə, işə sığorta sahəsində ixtisaslaşmış kadrlar cəlb edilirlər.

Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 1994-cü ildən başlayaraq ardıcıl həyata keçirdiyi xarici iqtisadi siyasət Azərbaycanın dünyanın bütün ölkələri və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələrinin genişlənməsinə yönəlmişdir. İqtisadiyyatın dinamik inkişafına nail olmaq üçün fəal "açıq qapı" siyasətinin həyata keçirilməsi və bu məqsədlə bir tərəfdən, ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunması, digər tərəfdən, xarici partnyorlarla bərabər hüquqlu ticarət və iqtisadi münasibətlərin qurulması, iqtisadi islahatları sürətləndirmək məqsədi ilə beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatları ilə səmərəli əməkdaşlıq edilməsi Azərbaycan dövlətinin xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərini təşkil edir.(6)

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında sığorta sisteminin təşkilində dünya ölkələrinin təcrübəsindən geniş istifadə olunur. Bu baxımdan ölkəmizdə sığorta fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları beynəlxalq sığorta bazarlarını öyrənir, dünya ölkələrinin sığorta sahəsindəki fəaliyyət prinsipi ilə maraqlanır, onların bu sahədəki nailiyyətləri ilə yaxından tanış olur və ölkəmiz üçün uğurlu nəticə əldə etmək adına bu təcrübələri ölkəmizdə geniş tətbiq edirlər. Dünyada bir çox böyük sığorta bazarları vardır ki, bunların fəaliyyəti ölkəmiz üçün təcrübə qaynağıdır. Beynəlxalq sığorta bazarlarına aşağıdakılar aiddir:

4. *Mərkəzi - Şərqi Avropa sığorta məkanı* (Polşa, Slovakiya, Sloveniya, Çex Respublikası, Bolqarıstan). 80-ci illərin axırlarında bu ərazidə iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən də sığorta sisteminin inkişafına xeyli təsir etmiş siyasi, iqtisadi və ictimai sahədə əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Bundan qabaq isə sığorta ssahəsi dövlətin nəzarətində idi. Bu ölkələr, sığorta sahəsində tədricən bazar şəqmentinə uyğunlaşdırılmış hüquqi aktlar sistemini yaradaraq, sığorta qanunvericiliyi tələblərinə əməl edilməsini təkmilləşdirmək məramı sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini təşkil, sığorta bazarının səmərəli inkişafını təmin etdilər. Belə tədbirlər Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir sıra ölkələri üçün çox əsas idi. Çünki Avropa İttifaqına birləşmənin zəruri şərtlərindən biri idi. Bu ərazi ölkələri arasında əmlak sığortası üzrə yığılan məcmu sığorta haqlarının 61%- və

həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının isə 55%-ni özündə cəmləşdirən bu ölkələr arasında ən böyük bazara malikdir. Bütövlükdə bu ərazinin bütün haqlarının 51%-i Polşanın payına düşür. Sığorta bazarının həcminə görə Polşadan sonra 3-ci yeri Çex Respublikası tuturdu ki, bu da həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının 29%-i və qeyri-həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının isə 23%-i bu ölkənin payına düşür. Ərazi ölkələrinə daxil olan sığorta haqlarının üçdə bir hissəsi həyat sığortasının, üçdə iki hissəsi qeyri həyat sığortasının payına düşür.

5. *Baltikyanı ölkələrin sığorta məkanı.* Baltikyanı ölkələrində iqtisadiyyatın başqa MDB ölkələrinə nisbətən daha şəffaf olması, burada 1994-cü ildən bu yana sığorta mükafatlarının stabil artımına səbəb olmuşdur. Baltik ölkələrində həyat sığortası üzrə toplanan sığorta haqlarının 19%-i Estoniyanın payına düşür. Estoniya 1994-cü ildən sonra həyat sığortasına böyük tələbat müşahidə olunmağa başladı. O vaxtlar Latviyada olduğu təki Litvada da bu sığorta segmentinin inkişafı dövlət tərəfindən müdafiə edilmirdi və sığorta xidmətinə passiv tələbat müşahidə edilirdi. Amma sığortaçılar üçün qısamüddətli həyat sığortası üzrə müqavilələrə tətbiq edilən vergi güzəştləri daxil olan sığorta mükafatlarının stabil artımına səbəb olmuşdur. Axır illərdə hər iki ölkədə yeni icbari sığorta növlərinin tətbiqi həyat sığortası üzrə yığılan haqlarının artması ilə nəticələnmişdir.

6. *MDB sığorta bazarı.* (Azərbaycan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldoviya, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna, Belarusiya). MDB ölkələri arasında Rusiyanın həm iqtisadi baxımdan, həm də bazarın potensial həcmi baxımından ən inkişaf etmiş sığorta bazarı vardır. Müstəqil DB ölkələrindən ÜDM-nin 65%-i və regionda yığılmış sığorta mükafatlarının 90%-i Rusiyanın payına düşür. Bu ərazidə böyüklüyünə görə ikinci pozisiyanı tutan Ukrayna sığorta və təkrarsəğorta bazarı 2,5%-lik paya malikdir. MDB-nin yerdəri 8 ölkəsinin payına sığorta mükafatlarının yalnız 3%-i düşür.

Bunlarla yanaşı dünyada bir çox geniş inkişaf etmiş sığorta bazarları vardır ki, bunlar haqqında məlumat vermək artıq olardı. Yuxarıda adları qeyd edilən

sığorta bazarları sığorta sisteminin necə inkişaf etdiyinə bariz nümunəsidir. (22)

ABŞ: Böhranın ən çox zərər verdiyi ABŞ-da, Xəzinə, Konqressin təsdiqlədiyi 700 milyard dollarlıq xilas paketini dərhal tətbiq etmək istəyir. Xəzinə həmçinin JP Morgan Chase, Goldman Sachs və Bank of New York Mellon bankları da daxil olmaqla banklara 250 milyard dollar sərmayə ayırmağı planlaşdırır. Bundan əlavə, ABŞ dövlətinə daha 850 milyard dollar buraxdı. ABŞ hökumətinin dövlətinə buraxdığı 3-cü maliyyə paketinin dəyəri isə 1 trilyon 400 milyard dollardır. Amerika mərkəzi bankı öncə gələcək 6 ay ərzində 300 milyard dollar dəyərində xəzinə bonusu alacaq. Bank böhran ipoteka bazarından başladığı üçün əsas vəsaiti də bu bazara yönəltmək niyyətindədir. Dövlətinə buraxılacaq 1 trilyon 400 milyard dolların 850 milyardı ipoteka kreditləri üçün ayrılacaq. Bununla bank daşınmaz əmlak bazarındakı durğunluğu aradan qaldırmaq niyyətindədir. Eyni zamanda hazırda dünyada dollara ciddi tələbat yaranıb. Böhranla əlaqədar olaraq ölkələrin milli valyutası kəskin ucuzlaşır. Milli valyutanın belə ucuzlaşmasının qarşısını almaq üçün ölkələr dollar alıb dövlətinə buraxırlar. Bununla yanaşı böhranla əlaqədar ABŞ qiymətli kağızlarına da tələbat artır. Bu qiymətli kağızlar digər qiymətli kağızlardan fərqli olaraq az gəlirli olsalar da, dəyərlərini itirmirlər. Ona görə də, ölkələr əsasən ABŞ qiymətli kağızlarını alırlar. Bu kağızlar da dollarla alındığı üçün dollara tələbat artır. ABŞ mərkəzi bankı dollara olan bu tələbatı təmin etməklə səhmlərin ucuzlaşmasının qarşısını da almaq niyyətindədir.

ARGENTİNA: Argentina hökuməti böhranın təsirlərini azaltmaq məqsədilə, işsizliyin artmasının qarşısını almaq üçün iş adamları ilə razılaşma, idxala yüksək vergi, xarici ticarətə maneə və pul vahidi pesonun dəyərinin düşməsi kimi bir sıra tədbirləri həyata keçirir.

BRAZİLİYA: Braziliya Mərkəzi Bankı, ölkə valyutasının sabitliyinə nail olmaq və mövcud itkiləri bəpa etmək üçün kurs ehtiyatlarını satmağı davam etdirir. Bank

ehtiyatları üzərindəki limitləri yüngülləşdirən Mərkəzi Bank, 10 milyard dollar krediti dövriyyəyə buraxdı.

KANADA: Kanada Mərkəzi Bankı, digər mərkəzi banklarla bərabər uçot dərəcəsini 0,5% azaldaraq 2,5% - ə endirdi. Hökumətin sahib olduğu Kanada Mortgage və İqamətgah Təşkilatı ölkənin əhəmiyyətli banklarına 21 milyard dollar dəyərində aktivlər köçürdü. Kanada Mərkəzi Bankı da maliyyə sisteminin likvidliyini təmin edəcəyini bildirdi.

MEKSİKA: Dövlət başçısı iqtisadiyyatı dəstəkləmək məqsədilə infrastruktur və enerji layihələrinə 4,4 milyard dollar xərcləməyi təklif etdi. Mərkəzi Bank ABŞ dolları qarşısında dəyər itirən pul vahidi pesonu dəstəkləmək üçün 8,9 milyard dollar satdı.

AVSTRİYA: Hökumət çətin vəziyyətdəki banklara 85 milyard avroya (114 milyard dollar) qədər dəstək verəcəklərini, həmçinin böhranın təsirini aradan qaldırmaq üçün daha 15 milyard Avro (20 milyard dollar) dəstəyə hazır olduğunu ifadə etdi. Avstriya banklardakı depozitlərə dövlət tərəfindən tam zəmanət verildi.

FRANSA: Fransa Prezidenti hökumətin banklararası kreditə 320 milyard avroya qədər zəmanət verəcəyini, çətin vəziyyətdəki banklara sərmayə yardımını üçün isə 40 milyard avro ayıracağını bildirdi.

ALMANİYA: Almaniya kansleri Angela Merkelin "maliyyə bazarının sabitlik fondu" qurulmasını əhatə edən bank xilas paketi nazirlər kabineti tərəfindən təsdiqləndi. Cəmi 500 milyard avro olan paketin 400 milyard avroluq hissəsi banklar üçün zəmanətlərdən, 80 milyard avroluq hissəsi bankların sərmayələşdirilməsindən və 20 milyard avroluq hissəsi isə zəmanətlərin dəstəklənməsindən ibarətdir. Pul, yeni yaradılan "maliyyə bazarının sabitlik fonduna transfer ediləcək və banklar 2015 - ci ilin sonuna qədər bu fondan faydalana biləcək. Almaniya hökuməti, əmlak bazarında ölkənin ikinci böyük

kredit təmin edicisi olan “Hypo Real Estate”-nin qurtarılması üçün isə 50 milyard avroluq xilas paketi qəbul etdi.

YUNANISTAN: Yunanıstanda hökumət vətəndaşlarının banklardakı bütün əmanətlərinə tam zəmanət verdiyini, lakin bunun siyasi addım olduğunu, ölkənin bankçılıq sisteminin risk altında olmadığını bildirdi.

MACARISTAN: Hökumət, banklardakı əmanətlərə 67 min dollar həcmində zəmanət verdi. Macarıstan Ticarət Bankı kredit verməyi dayandırdı. Beynəlxalq Valyuta Fondu qlobal maliyyə böhranı səbəbindən bazarlarında böyük təzyiq müşahidə edilən Macarıstanın gördüyü tədbirləri gücləndirmək üçün maliyyə və texniki dəstək paketini reallaşdırdı.

İSLANDİYA: Böhranın ən çox təsir etdiyi ölkələrdən biri olan İslandiyada hökumət ölkənin üç böyük bankının səhmlərini alaraq onlar üzərində nəzarətə malik oldu. Birja dalbadal 3 əməliyyat günü bağlandı. 3 gün sonra açılan birja 76% nisbətində dəyər itirdi. Rusiya İslandiyanın valyuta ehtiyatlarındakı itkilərini bərpa etməsi üçün 5 milyard dollar kredit verəcəyi bildirdi.

İRLANDİYA: İrlandiya banklardakı əmanətlərə tam zəmanət verən ilk hökumət oldu, ölkədəki 6 bankdakı bütün əmanətlər 2 il müddətlə zəmanət altına alındı.

İTALİYA: İtaliyada hökumət banklardakı əmanətlərə 103 min avroya qədər zəmanət verdi. Bankların səhmlərinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən satın alınmasına qərar verildi.

HOLLANDİYA: Hökumət maliyyə şirkətlərini qorumaq üçün 20 milyard avroluq fond yaradılacağını açıqladı. Ölkə banklarındakı əmanətlər 100 min avroya qədər qoruma altına alındı.

NORVEÇ: Mərkəzi bank bazardakı likvidliyi artırmaq üçün 55 milyard dollar vəsait ayırdı.

PORTUQALIYA: Hökumət banklardakı əmanətləri zəmanət altına aldı və likvidliyi artırmaq üçün dövrüyyəyə 20 milyard Avro (27 milyard dollar) buraxdı.

RUSİYA: Rusiya hökuməti böhrana qarşı mübarizə paketi hazırlayıb. Hökumət müxtəlif sektorlara birbaşa dəstək vermək üçün 8.5 milyard dollar ayrıldığını və büdcə kəsirinin 8% olacağını bəyan edib. Əkinçilik sektoruna 80% dəstək verilməsi, vergilərin endirilməsi, idxal məhsulların vergilərinin artırılması və rublda sabitliyin təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Bölgələrdə böhranla mübarizə üçün isə 1.2 milyard dollar ayrılıb. Rusiyada parlamentin üst qanadı olan Federasiya Şurası, Xarici İqtisadi əlaqələr Bankına (Vnesheconombank) 1,3 trilyon rubl (50 milyard dollar) ödəməyi əks etdirən sənədi təsdiqlədi. Rusiya Dövlət Başçısı böhrandan ən çox təsirlənən bank sektoruna dəstək məqsədilə 36 milyard dollarlıq əlavə kredit təmin edilməsinə qərar verdi. Sonda onu da qeyd etmək istəyirəm ki, inkişaf etmiş xarici dövlətlərdə sığorta şirkətləri sığorta xidmətləri mədəniyyətinin tələb etdiyi bütün göstəricilərə malikdirlər. Onların fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yüksək səviyyəli xidmət, öhdəliklərin lazımınca yerinə yetirilməsi fiziki və hüquqi şəxsləri öz əmlak və əmlak mənafeələrini sığortalamağa sövq edir. İnsanların şüurunda sığorta həyatı vacib bir vasitə kimi formalaşır.

Hər bir şəxs istər həyatını, istər avtomobilini, istərsə də ev əmlakını və üçüncü şəxs qarşısında məsuliyyətini sığortalamaqda maraqlıdır. Çünki, meydana çıxan zərərlərin ödənilməsinə sözsüz təminat verilməsinə heç bir şübhələri yoxdur.

Elə isə gəlin ölkəmizin sığorta bazarının inkişafı üçün nələr etmək lazım gəldiyini birlikdə düşünək, problemləri birgə aradan qaldırıq, təkliflərimizi birgə verək və onları birgə həyata keçirək. Nəticəsi isə bütün cəmiyyətimiz üçün arxayın həyat tərzinin formalaşmasına nail olmaqdan ibarət olacaqdır

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sığorta iqtisadi termini nəzəri baxımdan təhlil olunduqdan sonra öz əməli təkliflərimizlə çıxış edə bilərik.

Maliyyə böhranı və onun ƏKSƏR ölkəyə təsiri sığorta bazarında real olan bəzi problemləri aşkarladı. Bu problemləri üçəsas hissəyə bölmək olar:

Birinci kəsim problem – sığorta sistmində şaxələndirmənin çox aşağı dərəcədə olması və bu vaxt sığorta şirkətlərinin şantasının əsasən üç-dörd sığorta növü üzrə formalaşması.

İkinci kəsim problem – əsas bir neçə aparıcı operatorun arasında olduqca böyük fərq vardır ki, bu da bazarda qeyri şəffaf rəqabətə səbəb olur.

Üçüncü kəsim problem – sığortaçıların maliyyə resurslarının, sığorta şirkətlərinin kapitallaşmasının aşağı dərəcəsi ilə əlaqədardır.

İndi sığorta işinin inkişafı ilə bağlı nəzəriyyələrin reallaşdırılması üzrə uzunmüddətli layihələrin olmaması səbəbindən dövlət iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsində sığortanın hansı rolu olduğunu müəyyənləşdirə bilməyib.

Ölkədə hakim olan və geniş yayılmış mövqelərdən biri odur ki, sığorta büdcə defisitinin aradan qaldırılmasının taktiki məsələlərini həll etməlidir. Sığortanın ictimai iqtisadi funksiyalarından birilə investisiya tədbirlərinin həyata keçirmək, strateji kapital qoyuluşlarını ərsəyə gətirmək məqsədilə maliyyə potensialının formalaşdırılmasıdır. İnvestisiya kəsiri müşahidə olunduqda, eyni vaxtda hökumətin cari məqsədlərindən biri vəsaitin maliyyə seqmen real sektora axınını təmin etməkdir, ölkədə sığorta işinə yönələn vergiyəcəlb etmənin sərtləşdirilməsi səmərəli addım hesab oluna bilməz.

Tədqiqatın nəticələri sübut edir ki, ölkəmizdə Milli Təkrar Sığorta institutunun yaradılması təkrar sığorta seqmentinin müasir cavab verməsi istiqamətində çətinliklər formalaşdırmaqla yanaşı daxili bazarın inkişafını

çətinləşdirir. Habelə yığım xüsusiyyəti daşıyan həyat sığortasının təkmilləşdirilməsi üçün lazımi normativ baza sıfır dərəcəsindədir. Digər tərəfdən, sığorta şirkətlərinin sərbəst resurslarının qiymətli kağızlara yönəldilməsi sahəsində normal şərait yaradılmayıb.

Bütün dünyada tibb maliyyələşməsinin uğurlu bir üsulu hesab olunan tibbi sığortanın tətbiqi reallaşmır. Bu sahədə normalar qəbul olunmasına baxmayaraq, cuğur yoxdur. Halbuki tibbi sığorta əhəmiyyətli bir məsələdir. Tibbi sığortanın realizasiyası maliyyə resurslarının artmasına, tibbi xidmətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, tibbi sığorta tibb işçilərinin maaşlarının artırılmasında və insanların sosial müdafiəsində mühüm təsir göstərir.

Sığortanın məzmununun öyrənilməsi təhlil zamanı ən mühüm etaplardan biri də onun əsas xüsusiyyətlərinin aydın formada müəyyənləşdirilməsidir. Çünki, sığortanın məzmununda bu iqtisadi anlayışın əsas məzmunu ifadə olunmalıdır. iqtisadi mətbuatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi anlayışın digər kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərə onların fəvqəladə xarakterə malik olmasını aid edirlər.

Sığorta operatorlarının şəffaflığı, rəqabətəliliyi və maliyyə davamlığı məsələsə əsas kriteriyalarından biridir. ÜTT normalarının, tələblərinin ölkəmizin sığorta bazarını dünya standartlarına yaxınlaşdıracaqdır.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun, 2007.
2. «Sərnışinlərin icbari sığortası haqqında» Qanun 2011
3. «Tibbi sığorta haqqında» Qanun 1999
4. B.Xankişiyev, P.N. Abdullayev, “Sığorta işi” Bakı, 2004.
5. B.Xankişiyev “Sığorta fəaliyyətinin əsasları”, Bakı, 2006.
6. «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Qanun.
7. N.N.Xudiyev “Sığorta işi” Bakı, Azərnəşr 2003.
8. Akif Kərimov “Sığorta” Bakı, 2000.
9. N.N. Xudiyev Sığorta işi müasir kurs UNEC 2015
10. “Sığorta” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.
11. Александров А.А. «Страхование», М.Пріор, 1998
12. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва, 1996
13. Б.Ю.Сербіновскій, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» Ростов-на-Дону, 2003
14. Балабанов İ.Т, «Страхование», 2004
15. Воблій К.Т. «Основы экономікі страхования», Москва 1995
16. В.В.Шахов,Ю.Т.Ахбледіані, «Страхование», Москва, ЮНІТІ, 2005
17. Гвозденко А.А «Основы страхования», Москва, 1998
18. Сахірова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006.
19. Журавлев Ю.М.Сеперж İ.Т. «Страхование і перестрахование» Москва, 1993
20. Л.А. Орланюк – Маліцкая, «Платежеспособность страховой організації», М. «Анкіл»,1994

21. Ю.А.Сплетухов, Е.Ф.Дюжиков «Страхование», Москва, ИнфраМ, 2004.
22. Global Health Insurance Advice, Azerbaijan Health Insurance, 2012
23. P. J. Feldstein, Health Care Economics, Thomson Press, 2005
24. R. Rhyne, R.Bogue and others, Community - Oriented Primary Care: Health Care for the 21st Century, APHC, 2005
25. Compulsory Medical Insurance system in Azerbaijan, Baku 2009
26. «Qarant» sığorta jurnalı, Bakı, 2005
27. “Maliyyə və uçot” jurnalı, Bakı, 2012, 2013
28. “Audit” jurnalı, Bakı, 2013
29. Dövrü mətbuat
30. maliyyə.gov.az (Maliyyə Nazirliyinin İnternet səhifəsi)
31. www.sigorta.maliyye.gov.az
32. <http://www.president.az/> (İcbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu)
33. azerbaijans.com (Insurance in Azerbaijan)
34. <http://www.cia.gov/> (Central İntelligent Agency)
35. finance.caspianenergy.net (New stage of Insurance market of Azerbaijan)
36. www.aia.az
37. www.banker.az
38. www.azstat.org
39. <http://e-qanun.az/>
40. <http://www.sspf.gov.az/>

**UNEC MM-nin magistrantı Məmmədsaatova Günel Elçin
qızının “SİĞORTA İQTİSADİ KATEQORİYASININ SPESİFİK CƏHƏT-
LƏRİ VƏ ONLARIN TƏNZİMLƏNMƏSİ YOLLARI” mövzusunda yaz-
dığı magistr dissertasiyası işinin**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Sığorta sistemi bazar iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən sektorlarından biridir. Özünün obyektiv tələbləri olan bazarın mövcud olduğu məkanda mütləq risk vardır. Risk olan sahədə isə sığorta olmalıdır. Bazar münasibətlərinin müasir şəraitində sığorta sisteminin təşkili prinsiplərində köklü formada dəyişiklik edilməsi, sığorta seqmentinin formalaşması, sığorta sistemində inhisarlaşmanın qarşısının alınması, əhali arasında sığorta xidmətlərinin artması və onun keyfiyyətinin hərtərəfli yüksəlməsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Son illərdə maliyyə münasibətlərinin əsas tərkib hissəsi olan sığorta sisteminə maraq xeyli yüksəlmişdir, ölkədə sığorta xidmətləri bazarının tənzimlənməsi və nəzarəti sistemində dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanda 25 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. 2016-cı ilin yanvar ayı üzrə Azərbaycanda sığorta bazarı üzrə sığorta yığımları 76,297,560.84 manat olmuşdur. Keçən illə müqayisədə bu rəqəm 15.72% artmışdır.

Sığorta bazarının tərəqqisini təminədən başlıca amillərin ölkənin güclü iqtisadi qüdrətə malik olmasından, sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsindən, sığorta xidmətlərinin səviyyəsindən və növlərindən, bu sahədə бы категория ixtisaslı və keyfiyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasından, habelə sığorta münasibətlərinin formalaşdıran qanunvericilik bazasının mövcudluğundan, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin daxili bazara inteqrə olunmasından, habelə sığorta bazarının dövlət nizanlandırılmasından ibarət olduğu nəzərə alınaraq Maliyyə nazirliyi tərəfindən bir sıra məramlı tədbirlər həyata keçirilir. Sığorta sisteminin tərəqqisini dayandıran əsas səbəblərdən biri bu seqmentdəki inhisarçılıqdır. Bazarda dövlət inhisarının olması xidmətlərin növünün, keyfiyyətin artımına, müsbət rəqabətə, yeni sığorta təşkilatlarının

yanarına maneə yaradır, inhisarçı şirkətlərin ünvanlı qiymət endirimləri vasitəsilə kontraqentlərin sıxışdırmalarına gətirib çıxarır.

Ölkəmizdə sığortanın inkişafı məramı üçün sığorta qanunvericiliyinin nizamlaşdırılması, sığorta şirkətləri üzərində nəzarəti artırmaqla yanaşı, həm də sığortalılara, o cümlədən, toplumda sığortanın mahiyyəti düzgün açıqlanmalı, sığorta polisləri bağlayarkən nələrə nəzər etmələrinin gərəkli olduğunu və sığorta polisi bağlandıqdan sonra sığorta şirkətinin və sığorta etdirənin üzərində hansı hüquq və öhdəliklərin qoyulduğunu dərk etməlidir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmeti sığorta əməliyyatları, onun iqtisadi və inzibati məqamlarıdır. Tədqiqat obyektı kimi isə milli sığorta bazarı müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi sığortanın nəzəri-metodoloji və təsisat araşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın yaranması prosesində sığorta sisteminin tərəqqisi və onun normativ bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə kreativ təkliflər işləyib formalaşdırmaqdan ibarətdir. Önümüzdə qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi nəzərimizdərdə tutulmuşdur:

- milli iqtisadi tərəqqi modelinin yaranmasında sığorta iqtisadi terminin rolu və yerinin aşkarlanması;
- sığorta termininin araşdırılması zamanı əcnəbi ölkələrin, o cümlədən, postsovet məkanı ölkələrinin təcrübəsinin tədqiq edilməsi;
- sığorta təsisatının təşkili zamanı hüquqi məsələlərinin öyrənilməsi;
- ölkəmizdə milli sığorta bazarının yaranması və tənzimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin dəqiqləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- yeni şəraitdə sığortanın ekvivalentlik xüsusiyyətinin reallaşdırılması prosesində bazarın kompleks-sistemli tənzimlənməsi zərurətinin araşdırılması.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik

məcmuə və hesabatları, Mərkəzi Bankın, Maliyyə nazirliyinin, o cümlədən Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin ümumiləşmiş illik hesabatları, həmçinin, milli sığorta şirkətlərinin illik maliyyə və uçot məlumatları, habelə müxtəlif dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar, müasir dövrün görkəmli iqtisadçı alimlərinin tədqiqat əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, respublika Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qərarlar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta münasibətlərinin tərəqqisi, milli sığorta bazarının yaranması prosesində sığortanın təşəkkülünün kompleks – sistemli halda reallaşdırılması zərurəti sübuta yetirilmiş;
- Ayrı-ayrı dövrlərdə sığorta iqtisadi kateqoriyasının təsisat əsaslarının təkmil edilməsi mexanizmi müəyyənləşdirilmiş;
- Sığorta inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi və bazar segmentinə adekvat Sığorta Məcəlləsinin hazırlanmasına zəruriyyəti üzrə çıxarılmış;
- Bir tərəfdən normativ hüüqi boşluqları aradan götürmək, digər tərəfdən isə sığorta risklərinin kreativ əhatə olunması istiqamətində işlər planı irəli sürülmüş;
- Sığorta münasibətlərinin ekvivalentliyinin təmin olunması üçün sığorta fondlarının və nizamnamə fondunun investisiyaya istiqamətləndirilməsi artımı və nəticəliliyin yüksəldilməsində şəxələndirmə normalarının tətbiqi üzrə elmi əsaslandırılma reallaşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələri ölkəmizdə həyata keçirilən sığorta sferasının təşkili prosedurunun təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

РЕЗЮМЕ

Уровень развития сферы страхования в нашей стране пока нельзя считать удовлетворяющим. Существует большая необходимость в усовершенствовании этого уровня количественно и качественно. С этой точки зрения изучение вопросов, системы страхования и страхового рынка является актуальным. Разные авторы исследовали аспекты страхования в нашей стране. Основным объектом исследования в данных исследовательских работах являются разные виды страхования, проблема управления страховых ресурсов, но вопросы регулирования страховых отношений в целом и в комплексе не исследовались. Следовательно, представляемая диссертационная работа может считаться одной из первых научно-исследовательских работ в этой сфере.

SUMMARY

The current development level of insurance sector in our country is not satisfactory. There is a big necessity of qualitatively and quantitatively improvement of this sector and therefore the study of issues regulating the insurance market are considered an actual. Some aspects of insurance were researched by various authors. The problem of the management of insurance resources, some types of insurance were researched in those works, but the matters of insurance relations in general and in the complex were not researched. Given the above, this dissertation work can be considered one of the first research works in this sector.

